

CHARLES S. PEIRCE'ÜN EPİSTEMOLOJİSİ

Celal Türer
Yrd. Doç. Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
cturer@erciyes.edu.tr

Peirce'ün pragmatizmi, epistemoloji merkezli modern felsefenin Avrupa söylemine Amerikan düşüncesinin cevabı olarak tasvir edilebilir. Peirce'ün pragmatizminin üç temel iddiası vardır; ilki, kesin ve geçerli bir inanca ulaşmanın en makul yolu bilimsel metottur; ikincisi, bilimsel metot, sosyal ve toplumsal bir süreçtir ve bu metodun tek amacı inancın yerleştirilmesidir; üçüncüsü ise, doğruluk konusunda bilimsel arayışın ya da 'somut makullüğün' ayrıntılı gelişiminin evrimsel sevginin kaynağı olan nihai güzel ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğudur. Bu iddialar, Peirce'ün epistemolojisini anlamada ve onu ortaya koymada derin vukufiyetler sağlamaktadır.

Bu yazı, yukarıda zikredilen çerçevede Peirce'ün epistemolojisinin orijinalliğini; kartezyen düşüncenin bilgiye temel bulma kaygılarına ve Descartes'in ismiyle anılan ve felsefe tarihinde Platon'dan beri zihin-beden problemi olarak da ifade edilen düalizmin dilemmasına ve aynı zamanda evrimin dilemmasına karşı çıkışını, ortaya koymaya girişir.

Charles Sanders Peirce (1839-1914)¹, hiç şüphesiz Amerika'nın en büyük filozoflarından biridir. Peirce'ün büyüklüğü, eserlerinin hayrete düşürecek derecede çokluğu, çeşitli bilimsel düşüncelere katkıda bulunmuş olmasından ziyade felsefenin en geleneksel sorunlarıyla dakik ve ciddi olarak ilgilenmesinden kaynaklanır. Peirce, yetenekleriyle bu problemleri incelemiş ve çözmeye çalışmıştır. Bir kimse, Peirce'ün ulaştığı sonuçlara katılmasa da, onun sahip olduğu profesyonel zihniyeti yazılarında kolayca görebilir. O, bir şair, alaycı, okuyucularına önem vermeyen veya müşkül sorunları yorumlarken dipnotlarla oynayan biri değil; aksine o, Thales'ten beri filozofların ilgilendiği ve onları meşgul eden gerçek sorunlarla uğraşan bir filozoftur.²

Peirce, "pragmatizm" terimini felsefi literatüre kazandıran ve kapsamlı bir sistem olarak pragmatizmi ortaya koyan sıra dışı bir filozoftur. Pragmatizmin kurucusu

¹ Harvard'ın ve neslinin en tanınmış matematikçisi ve gökbilimcisi Benjamin Peirce'ün oğlu olan Charles Sanders Peirce, 1839'da Cambridge, Massachusetts'te doğmuştur. İyi bir eğitim alan Peirce, on beş yaşında Harvard Üniversitesine girer ve dört yıl sonra sınıfının en genci olarak mezun olur. 1861'de Harvard'dan master derecesini, iki yıl sonra Lawrence Scientific School'dan bilim diplomasını kimya dalında pek iyi derecesiyle alır. Peirce, 1861-1863 yılları arasında Lawrence Scientific School'da araştırmacı olarak çalışır. Peirce, daha sonra, 30 yıl çalışacağı, hükümetin desteklediği bilimsel araştırma ve keşif programı olan Birleşik Devletler Sahil ve Yeryüzü Ölçümü Araştırmalar Kurumu'na geçer. Astro-nomi alanındaki çalışmalarından dolayı Peirce'e, 1872-1875 yılları arasında Harvard Rasathanesinde görev verilir. Peirce, Sahil Kurumu'nda göreve başlamasından sonraki on yıl içinde Amerika'nın en ünlü bilim adamlarından biri olur. Çeşitli üniversitelerde geçici olarak dersler ve konferanslar vermesine rağmen, Peirce, arkadaşları James ve Dewey gibi daimi bir akademik görev alamaz. Peirce'ün hayatının son dönemleri oldukça trajiktir. Ömrünün son üçte birini, yoksulluk içinde geçirir. Bu yıllarda, para karşılığı çeşitli dergi ve yayınevlerine pek çok yazı yazar. Bu yazılar arasında; kitap değerlendirmeleri, dergi yazıları, sözlük ve ansiklopedilere katkılar ve tercümelemler, vardır. Bunun yanı sıra bu dönemde, editörlerin yönlendirme ve beklentilerine uygun pek çok felsefi yazı kaleme almıştır. İmrenilecek bir hayat-tan, sıkıntılarla dolu bir hayata düşen Peirce, 1914'te beş parasız olarak ölür. Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Vincent G. Potter, "Charles Sanders Peirce," *American Philosophy*, ed. Marcus G. Singer, New York, 1985, 25. (Peirce'ün hayatı ve eserleri konusunda kapsamlı çalışmalar için bkz, Max Fish'in *Proceedings of the C. S. Peirce Bicentennial International Congress* adlı eserdeki "Peirce as Scientist, Mathematician, Historian, Logician and Philosopher" adlı bölümü; *Writings of Charles S. Peirce* adlı eserin 1. cildindeki "Introduction" ve Nathan Houser and Chirstian Kloesel, *The Essential Peirce*, adlı eserinin I. ve II. cildindeki "Introduction" kısmı.)

² Pek çok okuyucunun Peirce'ü tanımadığı bir gerçektir. Yaşadığı dönemde geniş ölçüde unutulmuş Peirce'ün, günümüzde dehası ve fikirleri ile profesyonel filozoflar tarafından incelenmeye başlanmıştır. Peirce'e ilginin giderek arttığı ve öneminin devam edeceği tahmin ediliyor. Peirce'ün diğer pragmatistler, William James veya John Dewey'e oranla az tanınmasının pek çok sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi, eserlerinin hala tamamlanmamış olmasıdır. Peirce'ün yüz bin sayfalık yazısının olduğu söylenmektedir. Bunlardan ancak üçte biri ortaya çıkarılmıştır. Diğer bir sebep, terminolojisinin ve yazılarında kullandığı üslubun zor oluşudur. Nitekim James, Peirce'ün yazdıklarını sadece filozofların anlayabileceğine dikkat çekerek okuyucuları uyarmıştır. Aynı şekilde Richard Rorty, felsefe ansiklopedisinde "pragmatizm" maddesinde Peirce'ü seçkin, gizemli ve verimli bir filozof olarak nitelendirdikten sonra, yazılarını tutarlı bir sisteme sokmanın zorluğundan bahseder. Bu yüzden Peirce yorumcularının ortak iddiası şudur; Peirce'ün felsefesi, pek çok ayrımı olan ama birbirine içten bağlı teori ve doktrinlerden oluşan düşünceleri yansıtır. Dolayısıyla Peirce'ün felsefesi, sabit doktrinler demeti değil; elli yıllık süreçteki bilimsel çabayı temsil eden düşünceler demeti olarak görülebilir. Bu bakımdan, Peirce'ün düşünceleri, evrimci felsefenin görünümünü yansıtır; bu felsefe, tecrübenin ilhamlarına daima açık ve teorilerini değiştirmeye hazırdır. Diğer bir ifadeyle, Peirce'ün felsefesi, daimi olarak içerden yapılan bir binaya benzetilebilir. Bkz. *Essential Peirce* I, s. xxiii.

Peirce olsa da, pragmatizmi yayan ve meşhur eden William James olmuştur. Pragmatizm, genellikle Amerikan hayatının düşünce biçimini yansıtan ve Birleşik Devletlerde on dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya çıkmış bir düşünce akımı olarak tanınır. Oysa, pragmatistlere göre pragmatizm, eski düşünme tarzları için kullanılan yeni bir sözcüktür.³ Peirce'e göre pragmatizm, felsefi bir *dünya görüşü* (Weltanschauung) veya doğruluk ve gerçeklik hakkında yeni bir metafizik değildir. Aksine o, düşünceleri açık ve seçik hale getirme ve sözcüklerin ve kavramların anlamlarını belirlemede bir yöntemdir. Peirce, bu terimi Kant'ın bir çalışmasından ödünç aldığını beyan eder. Pragmatizm, pratik kelimesinin de kaynaklandığı eylem anlamına gelen Yunanca *pragma* kelimesinden türemiştir. Peirce, pragmatizmin izlerini Sokrates, Aristoteles, Locke, Spinoza ve Kant gibi seçkin düşünürlerde görmüştür.⁴ O, İsa'nın (Jesus) bile, bir pragmatist olduğunu düşünür. Peirce, bu düşüncesini, İncil'deki "Onların ürünlerini yakında göreceksin" (Matthew 2 :70) ifadesine dayandırır.⁵ Peirce, rahip Berkeley'yi de pragmatizmin öncülerinden kabul eder.

Metafizik bir ilkeden çok, mantık yöntemi olan pragmatizm, Peirce'ün geleneksel felsefi bilimi oluşturma girişimine temel teşkil eder. Bu yüzden onun pragmatizminin *bilimsel* bir felsefe olduğu söylenebilir.⁶ Bu felsefe, hem tecrübi hem de bilimsel nitelikte; deneysel ve metodolojiktir. Ancak, Peirce'ün felsefesinin tecrübi olması, onu pozitivist olarak adlandırmak için yeterli sebep değildir. Pek çok yorumcuya göre Peirce'ün pragmatizminin başarısı ve girişiminin büyüklüğü, bu aslı fikirdeki mantıki ve metafizik uzanımların izini sürmesinde yatar. Nitekim, modern felsefede hakim olan kartezyen çerçeveye tepki olarak ortaya çıkan pragmatizm, öncelikle "temel metaforu" ve "izleyici (spectator)" fikrine karşı çıkarak, geleneksel felsefenin değerlendirmesini yapar. Kabul edilmelidir ki, geleneksel felsefeyi yeniden değerlendirmek kolay bir iş değildir; çünkü bu değerlendirme, mantık ve metafiziğin yeniden gözden geçirilmesini ve felsefenin amaçlarında temel değişiklikler yapılmasını gerektirir. Bu yüzden Peirce, mantık ve metafizikte kartezyen kanaatlere karşı çıkarak; zihinlerimizin bizden, ilgilerimizden ve planlarımızdan ayrı işlev göremeyeceğine inanır.⁷ Peirce, düşüncelerini oluştururken aslen emprisizme dayansa da, geleneksel emprisizmin darlığını da eleştirir. Cornel West'e göre,

³ Pragmatistler de dahil olmak üzere pek çok filozof "pragmatizm" teriminin genelde yanlış anlaşıldığı üzerinde hem fikirdir. Nitekim, James, terimin yanlış anlaşıldığını daha hayattayken fark etmiştir. Dewey, bu yanlış anlamın önüne geçmek için kendi pragmatizmini "araçsalcılık"; Schiller ise "hümanizm" olarak ifade etmiştir. Aslında, pragmatizm terimi ile, Roth'un dediği gibi, "metodoloji" yada "tecrübenin anlamına" dair tartışmalar akla gelmelidir. Robert J. Roth, *Radical Pragmatism*, New York, 1998, s. 1-11.

⁴ *The Essential Peirce*, ed. Nathan Houser and Christian Kloesel, Indiana University Press, 1992, c. II, s. 399 (Bu eser, bundan sonra EP olarak gösterilecektir.)

⁵ EP II, s. 401.

⁶ EP I, s. xxxiv.

⁷ William H. Davis, *Peirce's Epistemology*, Martinus Nijhoff/The Hague, 1972, s. 5.

Peirce'ün pragmatizmi, epistemoloji merkezli modern felsefenin Avrupa söylemine Amerikan düşüncesinin cevabı olarak tasvir edilebilir.⁸

Peirce, kavramın eski metafiziksel anlamında bir sistem inşacısı değil; aksine, bilginin birliği sorunu ile ilgilenen bir filozoftur. Bu çerçevede, Peirce'e göre felsefecilerin görevi, insan bilgisinin birliğini araştırma olmalıdır. Ancak bu birleştirme işlemi, önceki metafizik sistemlerin yaptığı gibi *apriori* ilkeler zemininde değil; tek öğretmenimiz olan "tecrübe" zemininde temellendirilmelidir.⁹

Genel olarak Peirce'ün pragmatizminin üç temel iddiası vardır; ilki, kesin ve geçerli bir inanca ulaşmanın en makul yolu bilimsel metottur; ikincisi, bilimsel metot, sosyal ve toplumsal bir süreçtir ve bu metodun tek amacı inancın yerleştirilmesidir; üçüncüsü ise, doğruluk konusunda bilimsel arayışın ya da 'somut makullüğün' (reasonableness) ayrıntılı gelişiminin evrimsel sevginin kaynağı olan nihai güzel ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğudur.¹⁰

Biz, bu yazımızda Peirce'ün pragmatizminin üç temel iddiasından özellikle ilk ikisini incelemeye çalışacağız. Çünkü, inceleyeceğimiz bu iddialar, Peirce'ün epistemolojisini anlamada ve onu ortaya koymada derin vukufiyetler sağlamaktadır. Üçüncü iddianın içerimi, daha çok Peirce'ün kategoriler, semiyotik anlayışı ve evrimci kozmolojisi ile alakalı olduğu için, bu iddiayı konumuzla ilişkisi ölçüsünde ele alacağız. Peirce'ün epistemolojisini ortaya koymaya çalışırken, onun düşüncelerini eleştirmekle ilgilenmeyeceğiz. Eleştirmeden temelde kaçınıyoruz; çünkü bu işin, tasvirî bir izahla örtüşmeyeceğini düşünüyoruz. Bunun yanı sıra, Peirce'ün, düşüncelerini ortaya koyma tarzının kategorik olmaktan çok hipotetik olduğu için; eleştirisinin, ancak Peirce'ün düşüncelerinin ötesine geçen biri veya kendi hipotezlerini ortaya koymayı deneyen bir araştırmacıya uygun olacağını düşünüyoruz.

Peirce'ün hayatındaki ana ilgilerinden biri, bilim ve felsefenin nasıl birleştirileceği sorunu olmuştur. Peirce'e göre, fikirlerin anlam ve geçerliliğini test etmek için, pratik veya tecrübî sonuçlara dayanan bir felsefe oluşturulması gerekir. O, bu problemi çözmek için belli metotların bulunması gerektiğine inanır. Bu metotlar; ilkin, felsefi fikirlere deneysel kavramlarla anlam vermelidir. İkinci olarak da, onlar, bu fikirleri organize edecek, genişletecek ve yeni olgulara referans verecek metotlar olmalıdır. Peirce'e göre geleneksel felsefe, böyle bir metoda sahip değildir. Geleneksel metafizik ve mantık, bize, kapalı veya arındırılmış anlam, doğruluk ve kainat teorileri önerir. Diğer bir ifadeyle geleneksel felsefe, bize yeni hiçbir şey öğretmez.

⁸ Cornel West, *The American Evasion of Philosophy: A Genealogy of Pragmatism*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1989, s. 45.

⁹ S. Morris Eames, *Pragmatic Naturalism*, Southern Illinois University Press, 1977, s. xv

¹⁰ Cornel West, s. 43.

Zira, mutlak doğruların kapalı sistemi içinde gerçek araştırma yolu kapanmıştır. Bu yüzden geleneksel felsefenin gözden geçirilmesi, Peirce için tutkulu bir görev haline gelir. Daha önceki Amerikan düşünürlerinin (Emerson, Royce gibi) aksine, hali hazırda kullanılan felsefi çerçeveleri kabul etmeyen Peirce, yeni durumlara uygun fikirler üretmeye çalışır. Bu bakımdan Peirce'ün çalışmaları ve yazıları, Amerikan felsefesinin kendine has özelliklerini oluşturmada öncü çabaları temsil eder.

Peirce'ün başarı dolu bilim kariyeri göz önüne alınırsa, onun modern dünyadaki yeni otoriteye, yani bilim ve onun metoduna derinden bağlılığı kolaylıkla anlaşılabilir. Ancak Peirce'ün, bilimi ve bilimsel metodu benimsemesi, bu otoriteyi eleştirmeksizin ya da yücelterek kabul ettiği anlamına gelmez; aksine Peirce, bu otoriteyi daima eleştirerek kabul eder. Bu çerçevede düşünüldüğünde Peirce'ün bilim anlayışı, sadece bilim ve etiği değil; aynı zamanda dinî telosu da olumludur. Hatta Peirce'e göre bilimsel yöntemin otoritesi, etik ve dinden ayrılmayı gerektirmez. Zira bilim ne davranış ne de pratik sonuçlar için bir alet olabilir. Ona göre bilimler tecrübeye dayanır ve tecrübe mutlak kesinlik üretmez.

Peirce, "The Fixation of Belief" ve "How to Make Our Ideas Clear" adlı makalelerinde pragmatizminin çıkış noktasını teşkil eden inanç ve düşünme teorilerini açıklar. Peirce'e göre düşünmenin asıl ve tanımlayıcı işlevi, inanç üretmesidir. Peirce, düşüncenin eylem içindeki amacının, dinginliğe kavuşmak olduğunu söyler. Ona göre, inanç çizginin sonucu; düşünme, sonuca ulaşmada vasıttır. Çizginin başlangıcında ise, şüphe vardır. Bu yüzden Peirce, inancın tanımına özel önem verir. Peirce'e göre inanç, insanı eyleme hazırlayan faaliyettir. Peirce, inançların çevreye yönelen bir davranış biçimi olduğunu ileri sürer. Peirce'e göre, inançların zihinden bağımsız, doğal gerçeklikten ayrı mevcudiyetleri yoktur. Düşünme ise, bizde yeni alışkanlıkların tesisini amaçlar. Eğer insanoğlu alışkanlıklarını değiştirmeye ihtiyaç duymasaydı, düşünme hiçbir zaman gerçekleşemezdi. Bu açıdan, Peirce'e göre hayatın aşağı formları, düşünme yeteneğine sahip değildir; çünkü onların basit sinir sistemleri, çevresindeki olaylara içgüdüsel olarak ve otomatik alışkanlıklar ile tepki verir. İnsanoğlu temel alışkanlıklar ile doğarken, aynı zamanda bunları değiştirme yeteneğine de doğuştan sahiptir. Nitekim, bebekler bile düşünür, çünkü ihtiyaçlarını elde etmek için nasıl hareket edeceklerini değiştirebilirler. Peirce'e göre düşünmenin sonucu, daima bir alışkanlığın değiştirilmesidir.¹¹

Peirce'e göre düşünme, içinde bulunduğumuz dünyaya ilişkin tecrübemizde oluşur. Düşünme, pek çok şekilde oluşabilir. Düşünme, bazen hayali şeyler hakkındaki gündüz rüyalarımız gibi gözü kapalı oluşur. Bununla beraber hayali şeyleri düşünebiliriz; çünkü bunlar hakkındaki düşüncelerimiz, uyanık olduğumuzdaki tec-

¹¹ EP I, s. 112.

rübemizde gerçekten mevcuttur. Peirce'e göre düşünme, inançları değiştiriyorsa; inançlar, birer alışkanlıklar ve alışkanlıklar da çevreyi değiştirme yolları ise; o zaman düşünme, etkileşim içinde bulunduğumuz çevremizi değiştirme yolları ya da dönüştürme çabalarıdır. Bu çerçevede düşünme, yeni inançları nasıl oluşturacağımızı kontrol etme çabaları olarak kabul edilebilir. Alışkanlıklarımızı değiştirmedeki bu çabalar, çevreye dair tecrübemizde oluşur. O halde, eylemlerimizin sonuçlarını gözlemlemek ve farklı eylemlere yönelmek için çevremizde nelerin olup bittiğini anlamalıyız.

Peirce, mükemmel olmasak da, bizim temelde mantıkî hayvanlar olduğumuzu düşünür. Çoğumuz, doğal olarak mantığın kanıtladığından daha fazla neşeli ve umutluyuz. Bizler herhangi bir olgu olmadığında bile, neşeli ve mutlu olabiliriz. Öyle ki, tecrübenin etkisi daimî olarak umutlarımız ve neşemizle ilişki kurar. Fakat bu düzeltici uygulamaya başvurmak, neşeli hallerimizi ortadan kaldırmaz. Umutlarımız, tecrübe tarafından kontrol edilmediğinde iyimserliğimiz aşırıya gider. Pratik meselelerde mantıksal olmak, bir hayvanın sahip olduğu en faydalı niteliktir. Dolayısıyla, varsayılan öncüllerden hangisini belirleyeceğimiz meselesi, zihinsel alışkanlık meselesidir. Alışkanlıklar ise, doğru ya da yanlış öncüllerden doğru sonuçlar üretmesine göre iyi veya kötü olabilir. Zihnin pratik alışkanlığı, çıkarımlarımızın geçerliliğinden kaynaklanır. Çıkarımlar ise, akıl yürütmemizde yönlendirici ilkelerdir. Bu yönlendirici ilkeler, alışkanlıklarımızdır. İnsanlara, aşına olmadıkları alanlarda macera yaşamalarına izin verildiği ya da sonuçların tecrübe tarafından kontrol edilmediği durumlarda, yollarını ve amaçlarını yitirebilirler. Bu durumdaki kişiler, gemi idare etme kurallarını hiç kimsenin bilmediği, açık denizdeki bir geminin içinde bulunan insanlara benzetilebilirler. Dolayısıyla bizler bir yargıya varmak için, şüphe ve inancın duyguları arasında ayrımlar yapmalıyız. Şüphe ve inanç arasında pratik fark vardır. İnançlar, arzularımızı yönlendirir ve eylemlerimizi şekillendirir. Sözelimi, Haşhaşiler, kumandanlarının emri ile ölüme koştular; zira onlar, kumandana itaat ile ebedi saadeti kazanacaklarına inanıyorlardı. Onlar, bundan şüphe etseydiler, eylemde bulunamazlardı. İnanma hissi, tabiatımızda var olan ve eylemlerimizi belirleyecek bazı alışkanlıkları az veya çok tatmin eder. Oysa, şüphenin böyle bir etkisi yoktur.¹²

Peirce'e göre inanç, zihni hayatımızın senfonisinde müzikal bir evre ile biten yarı-ahenkli bir durum olarak görülebilir. Biz, bu ahengi onun üç niteliği ile tanırız: İlkin, o farkında olduğumuz bir şeydir; ikinci olarak, o şüphenin iticiliğini keser; ve üçüncü olarak, mahiyetimizde eylem ile ilgili bir kural koymayı veya kısaca, alışkanlığı tesis etmeyi içerir. Nitekim Peirce, şöyle der:

¹² EP I, s. 114.

İnancın özü, bir alışkanlığın tesisidir; ve farklı inançlar, ortaya çıktığı farklı eylem tarzları ile ayırt edilir. Bu bakımdan, eğer inançlar farklılık göstermeyip, aynı eylem kuralını üretmede aynı şüpheyi tatmin ederlerse, onların bilincindeki tutumlarında görülen hiç bir değişiklik, onları farklı inançlar kılmaz; bu, bir notanın değişik (ses) perdelerinde çalınmasından daha farklı değildir. Hayali farklılıklar, çoğunlukla onların ifade tarzlarında değişen inançlar arasından çıkarılır; sonuçlanan kavgalar bir şekilde gerçektir.¹³

Peirce' e göre düşünce ve inançlar, bazı gayeleri amaçlayan eylem alışkanlıkları olduğu için; onlar, tasarlanan amaçları başarmadaki faydaları ile yargılanmalıdır. Zira alışkanlıklarımızın anlaşılması, inançlarımızın anlaşılmasının yegane yoludur. İnançlar, zihinlerimizde mevcut olduğu için onları dolaylı yoldan anlarız; çünkü zihinlerimizin nasıl çalıştığını, dış dünyayı nasıl öğrendiğimize bakarak anlarız. Bu sebeple biz iki farklı inancı, onların iki farklı eylem alışkanlığı ile nasıl bir ilişkide olduğunu anlayarak ayırt edebiliriz.

Bu noktada Peirce, inançlarımızı dil ile tasvir ettiğimiz için, dilin iki inanç arasındaki gerçek farkları engelleyeceğini düşünür. Zira, Peirce' e göre dil, bir şahsın gerçekten neye inanacağını gösteren iyi bir rehber değildir. Bunun yanı sıra, konuştuklarımız hakkında çoğunlukla müphem kavramlar kullanırız. Peki, bir şahsın ne yaptığını, gözlemleyerek o şahsın neye inandığını anlayabilir miyiz? Bazen insanlar, inançları konusunda doğruyu söylemezler. Bazen de insanların neye inandıklarını doğru bir şekilde tasvir etmeye çalışsalar da, sözleri neye inandıklarını açıkça ifade etmeyebilir. Bu yüzden pek çok filozof, insanların günlük hayatta kullandıkları dille meşgul olmuştur. Peirce için önemli olan, insanların inançlarını daha iyi ifade etmede dillerini nasıl kontrol edeceğidir. Zira dilimizi kontrol etme yeteneğimiz, dilin dünya ile etkileşimimizin sonuçları ve ilişkisini anlama kabiliyetimizle derinden alakalıdır.

Peirce' e göre şüphe, müşkül ve tatmin olmayış durumudur. Biz, bu durumdan kurtulmak isteriz. İnanç durumunda ise, sakin ve tatmin oluruz; bu durumdan kurtulmak da istemeyiz. Bu yüzden hem inanç hem de şüphe, farklı olsalar da, bizim üzerimizde olumlu etkilerde bulunur. İnanç, bizi eyleme hazırlar; şüphe de, bizi eyleme teşvik eder; fakat bu teşvik, zihni rahatsız edici bir biçimdedir. Peirce' e göre gerçek şüphe, ancak umduğumuz bir şeyin gerçekleşmediği ve gerçekleşmesi fazla umulmayan bir şeyin olduğu durumda ortaya çıkar. Gerçek şüphe, başımıza gelen bir durumdur, irade tarafından etkilenmez.¹⁴ Şüphenin verdiği rahatsızlık, inanç durumunu kazanmaya sebep olur. Peirce, bu çabayı *araştırma* (inquiry) olarak adlandırır. Diğer bir ifadeyle araştırma, gerçek şüpheden sağlam inanca geçiş sürecidir. Öyleyse biz, arzularımızı tatmin edecek ve eylemleri yönlendirecek inanç-

¹³ EP I, s. 129-130

¹⁴ Robert Almeder, *The Philosophy of Charles S. Peirce*, APQ, 1980, s. 4.

lara varmalıyız. Şüphenin tahrik edilmesi, inanca sahip olma mücadelesini başlatır; bu mücadele, araştırmanın ta kendisidir. Şüpheyile başlayan çabalarımız bir inanç ile bitmelidir. Aksi takdirde, artan bir şekilde rahatsızlığımız devam eder. Bu ise, hayat içinde dayanılmaz bir durum olur. Bu yüzden araştırmanın tek hedefi, bir fikrin oluşturulmasıdır. Fakat, bunun bizim için yeterli olmadığı da açıktır; zira biz, sadece bir fikir değil, doğru bir fikir ararız. Peki, bir inancın doğruluğu veya yanlışlığını nasıl bileceğiz? Peirce, bu soruya şöyle bir akıl yürütme ile cevap verir: Eğer bir fikrin oluşturulması, araştırmanın yegane amacı ve inanç da bir alışkanlık ise, bu soruya cevap verirken hayal ettiğimiz arzulanana sonuca niçin güvenmeyelim.¹⁵

Peirce'e göre araştırmanın nihayetinde tatminkar bir sonuca ulaşmak ve inancı tesis etmek için kullanılacak en iyi yöntem bilimsel yöntemdir. Böylesi bir araştırmanın sonucunda tesis edilen inanç ile hakiki inanç arasında hiçbir fark yoktur. Peirce'ün bilimsel yöntemde niçin ısrar ettiği sorusunun cevabını "Fixation of Belief" adlı makalesinde bulabiliriz. Bu makalede, Peirce inancı sabitlemenin dört yolunu anlatır. Peirce, inançların oluşturulmasında dört farklı metottan bahseder. Bu metotlar; *kararlılık* (tenacity), *otorite*, *apriori* akıl yürütme ve *bilim metodudur*. Bu metotların her biri, kendi işleyişine ve kendi etki alanına sahiptir. Peirce'ün, metodun bilimsel olmayan formlarını ilk üçüyle değerlendirmesi elbette kendi değerlendirmeleri açısından dır. Bu durum, söz konusu metotların sosyal değerinin olmadığını göstermez. Fakat Peirce'e göre bilimsel metodun önceliği apaçıktır. Sebebi de, metodun diğer formlarına dair rolünü belirlemede yatar.¹⁶

İlk metot, bir kimsenin inançlarını sağlam bir kararlılıkla ortaya koyduğu metottur. Peirce, buna "kararlılık (tenacity) metodu" adını verir. Kararlılık metodu, ferdi bir metottur ve toplumu içermez. Bu metodun ortaya koyduğu şey, bireyi özel bir görüşe bağlamaktır. Aslında kararlılık metodu, bir nevi güvenlik çeşididir ve bireyi rahat ettiren bir durumdur. Sözgelimi mistikler, nihai olan ile ilgili özel görüşlerini savunmak için bu metodu sıklıkla kullanırlar. Peirce, bu metodun ilgi çekiciliğinin farkındadır; çünkü bu metot, ferdi, olumsuz gerçekliklerin şokundan korur.¹⁷ O, şöyle der:

Kararlılık yöntemi olarak adlandırılacak inançları sabitleme metodu, pratikte kendi zeminine sahip olamayabilir. Sosyal baskı, ona karşıdır. İnancı benimseyen bir kimse, başkalarının kendisinden farklı düşündüğünü görür; ve bu yüzden inanç, daha makul bir hale gelir, tercihleri onun olur; ve bu durum, inancına olan güvenini sarsar. Bir insanın düşüncesinin veya duygusunun bir diğerinin inanç ve duygusuna eşit olduğu bu anlayış, ayırt edici şekilde yeni bir basamak ve oldukça

¹⁵ EP I, s. 115.

¹⁶ EP I, s. 116-120.

¹⁷ EP I, s. 116-117.

önemli bir durumdur. O, insanı baskı altına alan oldukça güçlü bir saikten, insan türünü imha etme tehlikesi olmaksızın ortaya çıkar. İnzivaya çekilmedikçe, zorunlu olarak diğerlerinin tercihlerinden etkileniriz. Çükü problem, sadece fertte değil, aynı zamanda toplumda inançları nasıl sabitleyeceğimiz meselesidir.¹⁸

Peirce'e göre kararlılık metodu, bazı avantajlar içerse de sosyal güçler ve kontrolün biçimleri için uygun değildir. Sözelimi devlet, halk üzerinde teolojik ve politik normları empoze etmek isterse, bu metot yerine otorite metodunu kullanır. Sonuç olarak, bu metot sağlam bir metot değildir. Zira bir kimsenin inançlarına olan güveni, hayatta karşılaştığı olgu ve olaylarla çok kolayca sarsılabilir. Böylesi bir durumda kararlılık metodu güçsüzdür veya olgusal umutsuzlukları çözebilecek bir alet sunmaz. Sonuçta, şüphe kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkar.

Peirce'e göre ikinci metot, "otorite metodu"dur. Bu metot, modern devlet yapısından önce mevcut idi. Bu metodun mantığı her zaman aynıdır. Peirce, otorite metodunun, kararlılık metodundan daha iyi olduğunu düşünür. Çünkü, otorite metodu daha büyük ve daha uzun süreli toplumsal kontrol sağlar.¹⁹ Peirce, bu metodun en temel örneğini yaygın mimarî yapılarda görür. O, Siyam, Avrupa, Mısır ve çeşitli yerlerdeki mimarî yapının otorite metodunu yansıttığını söyler. Kararlılık metodu, şahısları sosyal kontrolden korurken; otorite metodu, bireyi hem şahsî ve hem de sosyal metodun alanına döndürür. Otorite metodu, özel inançlar aşılıyarak bireyin sosyal düzen kuvveti içine girmesini sağlar: Otorite metodu, bireyin bilincinin biçimlenmesine sebep olur. Benlik, otorite metoduyla kendi politik kudretine sahip olur.

Peirce, otorite metodunun tarihte diğer metot çeşitlerinden daha fazla alana sahip olduğunu ileri sürer.²⁰ Sözelimi inançlar, tıpkı devlet veya kilise gibi güçlü sosyal kurumlar vasıtasıyla dikte edilebilir. Bu kurumlar, insanlara kendi görüşlerini empoze eder. Bazı insanların karşıt kanıtlar iddia etmesine karşın, bu kurumlar yararlı olmayan bir kanıtı ortaya koymuş olabilir. Fakat Peirce'e göre hiçbir kurum, her konuda devamlı bir görüş ortaya koyamaz. Sonuç olarak bu metot, bozulmayla sonuçlanır. Bunun en meşhur örneği, Pizza Katedralindeki sallanan ampul örneğidir. Bu örnek, kilisenin otoritesine karşılık olarak Galile'nin başkaldırısını niteler.

Peirce'e göre üçüncü yol, aklın tatmin edilmesiyle ortaya koyulur. Peirce bu metoda, "apriori metot" adını verir. Bu metotta biz, inançlarımızı, aklın kabul edeceği zeminleri keşfederek ortaya koyabiliriz. Diğer bir ifadeyle bu metot, düşünceleri diğer önermelerle güçlü kılar; onların zorunlu ve evrensel gibi nitelemeler kazanmasına

¹⁸ EP I, s. 117.

¹⁹ Harry K. Wells, *Pragmatism: Philosophy of Imperialism*, New York, 1971, s. 30.

²⁰ EP I, s. 118.

sebepler olur. Bununla beraber, fikirlerin akla uygunluğu problemi ile karşılaştığımızda, apriori yüklemine keyfi ve bireysel eğilimlerinin bir ifadesi olduğunu görebiliriz. Sözelimi, tek evlilik ve çok evlilik arasındaki bir ayırımın aslında keyfi ve bireysel eğilimlerimize göre yapıldığı açığa çıkar. Bu nedenle apriori metot, sadece kişinin kendi düşüncelerini sağlama alan bir metottur. Peirce'e göre bugünkü fikirler, yarın pekala sarsılabilir. Bu yüzden apriori metot, diğer metotlar gibi çok kolay yıkılabilir. Ancak, apriori metodun diğer iki metottan farklı olduğu da unutulmamalıdır. Apriori metot, bize sadece inanç için bir saik sağlamaz, aynı zamanda neye inanacağımızı da söyler; çünkü biz, akla uygun düşen bir şeye inanmalıyız. İnanç ile onun sabitlenmesi arasında var olan böylesi bir ilişki, kararlılık ve otorite metodunda yoktur. Başka türlü söylersek, herhangi bir fikir, kararlılık veya otorite metoduyla yerleştirilebilir, ama onların arkasındaki gücün yeteri derecede kuvvetli olması gerekir. Apriori metot, nasıl inanılacağına da karar verdiğinden dolayı diğerlerine benzemez. Bununla beraber Peirce, bizler tecrübenin gücüne konu olmayacak tanrılar olsaydık veya tecrübenin gücü bu denli karışık olmasaydı, apriori metodun bize yetebileceğini söyler.²¹

Peirce'e göre bu üç metodun hiçbiri sağlam ve güvenilir bir inançla sonuçlanmaz. Bu üç metot, şahsî ve kolektif tarihte kendi rollerini oynasa da; onlar, tabiatın yapıları hakkında bize herhangi bir şey söylemezler. Başarısızlıkları, yeni bir metodun ortaya konulmasını gerektirir. Böylelikle Peirce, dördüncü metodu ortaya koyar ve bu metoda, "bilimsel metot" adını verir; bunun haricî yapı ve kuvvetlere kapı açtığını söyler. Şüphelerimizi gidermek için bu metodun bulunması zorunludur. Peirce'e göre, bilimsel metodun diğerleri üzerindeki üstünlüğü; metodolojisinin garanti olması değil bilimsel metodun kendi yanlışlarını arayan, kendisini engellemeyen, kendisini araştırmaya açan açık bir yönelim olmasıdır. Peirce'e göre bu metot, inançlarımızın bazı haricî daimiliklere sebep olduğunu göstermelidir. Peirce, bu düşüncesiyle realizme işaret eder. Peirce'e göre bilimsel yöntemin merkezinde, düşündüğümüzden bağımsız olan bir şeylerin mevcut olduğuna dair inanç vardır. Peirce, şöyle der:

Nitelikleri, onlar hakkındaki fikirlerimizden bağımsız (olan) gerçek şeyler vardır; bu gerçeklikler, duyularımızın objeler ile ilişkisinden farklı olsalar bile, onlar düzenli kanunlara göre duyularımızı etkiler. Algı kanunlarının avantajlarını kullandığımızda, akıl yürütme sayesinde onların gerçek olduğunu anlarız. Eğer bir kimse, bu konu hakkında yeterli tecrübe ve akıl yürütmeye sahip ise, doğru sonuca ulaşacaktır.²²

²¹ EP I, s. 119-120.

²² EP I, s. 120.

Peirce'ün bu satırlarda önerdiği realizm, evrensellerin bağımsız olarak mevcut olduğunu ve onların insan dilinin yalın ürünleri olmadığını ortaya koyar. Peirce'e göre bilimsel metot, bizim gerçek olanla fiziksel temasa geçmemizi sağlar. Diğer bir ifadeyle Peirce, bilimsel metodunu ontolojik bir karara bağlar. Peirce'ün bu konudaki ısrarı, pragmatizmini pozitivizmden ayırmak içindir.²³ Peirce'e göre bilim metodu, diğer üç metoda benzemeksizin doğru ya da yanlış kullanıma izin verir. Zira harici yapılar fikirlerimize etki ettiği için, bilimsel metot doğru ve yanlış kullanımı ayırmak zorundadır. Oysa otorite metodu hiçbir zaman yanlış olamaz, çünkü doğruluğun tanımını kendisi yapar. Bu yüzden bilimsel metot, semantik değil *uygulamalı* bir metottur.

Peirce'ün düşüncesinde, nitelikleri düşünmemizden bütünüyle bağımsız olan bu gerçeklikler, düzenli kanunlara göre duyularımızı etkiler. Duyularımız ve objelerle ilişkilerimiz farklı olsa bile, algılamamızın kanunlarını gözettiğimizde; akıl yürütmeye eşyaların gerçekten var olduklarını çıkarabiliriz. Bu yüzden Peirce'e göre bilimsel metot, eğer (bilimsel) araştırmacılar topluluğu tarafından bağımsız olarak yapılır ve uzun vadede gerçekleşirse doğru çalışır. Araştırmacı olarak insan, araştırma topluluğundaki bir katılımcı olarak gözlemci değil; aksine aktif katılımcı ve deneyicidir. Zira insan, araştırma ve bilgi dahil, insan hayatının tüm görünümünü anlamada bir anahtardır. Peirce, bu noktada topluluğun iki tipinin birbirine karşı olduğunu görür. Otorite metodunda topluluğun işleyişi, ferdin düşüncelerini göz ardı eden veya temel öngörülerine meydan okumaya izin vermeyen doğal cemiyetin bir türü olarak tanımlanabilir. Oysa bilimsel araştırma topluluğu, bir tür yorumlayıcı topluluktur. Buldukları verileri çaprazlama olarak gözden geçirerek inceler. Bu çaprazlama incelemeler, diğer topluluk üyeleri ve tabiat tarafından yapılır. Doğa ve araştırmacılar tarafından oluşturulan bu ikili yapı sayesinde bilimsel metot, diğer metotlar gibi dejenere olmaz.

Peirce'ün, düşüncelerimizden tümüyle bağımsız harici gerçekliklerin mevcut olduğunu ileri süren realizme bağlanması, Ortaçağ filozoflarından John Duns Scotus (1266-1308)'ün yazılarını okuduğunda gerçekleşir. Scotus'un realizmi, Peirce'e sadece gerçekliği savunmasına değil aynı zamanda doğada genel ilkelerin işlediği ve evrensel ilkelerin varlığını ileri sürmesine yardım eder. Peirce, düşünce tarihindeki nominalist-realist tartışmasının en önemli felsefi bir mesele olduğunu görür. Zira, felsefenin diğer tüm sorunları bu meselede düğümlenir. Peirce, İngiliz felsefi geleneğinin güçlü nominalistik eğilimi olduğunu düşünür. Sözelimi, Berkeley bu gelenektedir ve kendi aşırı nominalizmini Platoncu formlarla birleştirir. Peirce'e göre modern filozofların tümü, hatta Hegel bile nominalisttir. Peirce'e göre nominalistler şöyle düşünürler: Hiçbir şey bize doğrudan sunulmaz; onlar düşüncülerimize sunu-

²³ A. J. Ayer, *The Origins of Pragmatism*, Freeman, Cooper&Company, 1968, s. 54.

lur. Bu düşünceler, duyumlara sebep olur ve sonra zihnin dışındaki bir şeyler olarak algılanır. Bütün bunlar, zihnin dışında ve nasıl düşündüğümüzden bağımsız olduğu için gerçektir. Bu haricî şeyler, bazı kavramlar altında onların ürettiği duyular ile algılanırlar. Sözelimi bir kimse, bir adamın diğerine benzediğini söyleyebilir ama bu iki adamın ortak bir şeye sahip olduğunu iddia etmesi mümkün değildir. Çünkü bir kimse sadece zihni terimleri veya düşünce-işareti bilebilir. O kimsenin, böylesi bir iddiası, gerçekliğin tekillerde olduğunu; bu durumda tekillere, bilincin dışında olacağı için, onların kendinde şey olarak bilinmeyeceğini ileri sürmesi anlamına gelir.

Peirce, bu çeşit nominalizmi reddederek, realist görüşü dillendirir. 1868'de yazdığı "Some Consequences of Four Incapacities" adlı makalesinde, her iki tarafın iddialarını ortaya koyarak realist tarafta olduğunu açıklar.²⁴ Peirce'e göre içgüdüsel inançlarımızın epistemolojik önceliği vardır. Bu yüzden pragmatistler, skolastik realizmi onaylarlar. Hatta Peirce'e göre modern bilimin, özellikle fiziğin, aslen skolastik realizm tarafında olması gerekir. Nihayetinde Peirce, "The Fixation of Belief" adlı makalesinde, bizden bağımsız haricî bir gerçekliğin mevcut olduğu yönündeki argümanlarını ortaya koyar. Bunlardan ilki, yukarıda zikredildiği gibi, nitelikleri düşüncelerimizden tamamıyla bağımsız gerçek şeylerin mevcut oluşudur. Peirce'e göre bunun anlamı, (bilimsel) metod ve anlayışın ahenk içinde olması için bir haricî varlığın mevcut olması gerektiğidir. Zira tümevarımsal metodun gerçekten işlemesi için objeler dünyasının mevcudiyetini varsaymak gerekir. Bu durum, tümevarımsal varsayımın meşruiyetini de beraberinde getirir. İkinci argüman, Doğruluk diye bir şeyin mevcut olduğu düşüncesidir. Zira doğruluk diye bir şey olmazsa, akıl yürütme ve düşünme amaçsız olur ve kendisinin bağımsız olduğuna inanır. Yani, genel kategoriler ve sınıflar bizatihi gerçektirler; ve onlar, insan dilinin ve içsel sınıflama şemalarının yalın ürünleri değildir. Bu anlamda, yukarıda da zikredildiği gibi Peirce'un pragmatizmi, nominalizm karşıtıdır; ve Peirce, daima genelleri ve evrenselleri arar. Fakat o, bunları, dilin dışındaki semiyotik alanlarda bulmaya çalışır. Daha kesin bir ifadeyle ortaya koyacak olursak Peirce, skolastik realizmin özel çeşidine alternatifin kaos olacağını söyler. Çünkü genellik, gerçekliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yüzden de ferdi varlıklar veya aktüaliteler mevcuttur. Bu durum, Peirce'un daimilik ilkesinin uzanımıdır. Üçüncü argüman, gerçeğin, topluluğun obje hakkında erişebileceği nihai görüş olduğu fikridir. Pek çok yorumcuya göre Peirce'un realizmi, *epistemolojik realizm* olarak nitelenebilir.²⁵

Peirce'e göre her metod, belli bir merkezi hedef alır ve bilimsel meselelerin daha iyi formüle edilmesinde bir yaklaşımı temsil eder. Eğer bunlar doğru ise, bizim tek bir sonuca varmamız mümkündür. Peirce, keyfi iradenin veya diğer ferdi özellik-

²⁴ EP I, s. 53.

lerin, bağımsız bir sonuçta genel bir anlaşmayı ortadan kaldırmayacağını söyler. Başka bir şekilde söylersek, bu nihai görüş, kendi yapıp etmemiz değildir. Onlar farklı yönlerde görüşler ortaya koysalar da, bizim bu görüşü keşfetmemiz, tabiri caizse, kaderimizdir. Bu, ulaşmak zorunda kaldığımız bir görüştür. Pragmatik maksime göre her şeyin anlamı, idrak edilebilir pratik sonuçlarına göre tanımlanabilir ve her şey en azından ilke olarak bilinir. Bu yüzden realist, uzun vadede her gerçek soruya bir cevabın, yani, her araştırmanın bir sonucu olduğunu düşünür. Bu cevap, her ferdin kendi duyularından değil, genel terimlerle ifade edilen objelere dair hakikatlerden oluşur. Bu hakikatler, onu düşünmemizden öncedir ve düşünmemizden etkilenmez. Peirce'e göre sadece bu gerçektir, diğerleri değil!

Peirce'e göre tüm insan düşüncesi farazi ve suni unsurlardan oluşsa da o, uzun vadede kesin bir forma doğru yol alır. Eğer araştırma, uzun tutulur ve malumat yeterli olursa, asli görüşleri ne kadar farklı olursa olsun ve şartlar ne kadar kendine has olursa olsun onların nihai sonucu özdeş olacaktır. Peirce, sağır ve kör bir adamın cinayete tanıklığını örnek verir. Sağır bir adam ile kör bir adam, aynı olaya farklı şekilde tanık olabilirler; fakat sonuçta *aynı* olaya tanık olmuşlardır. Kör bir kimse, bir adamın bir diğerini öldürdüğünü, tabancanın patlaması ve öldürülenin sesi ile duyar. Sağır bir kimse ise, o kimsenin sadece yere yıkıldığını görür. İki şahidin duyuları birbirinden oldukça farklıdır. Peirce, bu kimselerin bu duyuları yeteri miktarda tartıştıklarında sonuca varacaklarını, kendi niteliklerinin ve özelliklerinin sınırlamalarından uzaklaşıp ortak bir sonuca varacaklarını söyler. Aynı durum, bilimsel araştırma için de geçerlidir. Bilim adamları problemlerle yeteri kadar uğraşır ve aynı basamakları takip ederlerse, nihai ve özdeş bir sonuca varabilirler.

Peirce, insan düşüncelerinin objeler ve geneller tarafından sınırlandırıldığını kabul etse de; eğer yeterli zaman ve kaynak verilirse, benlik ve bilimsel araştırma topluluğunun dünyanın bağımsız gerçek yapılarını öğrenebileceğini kabul eder. Diğer bir ifadeyle Peirce'cü realizm, kendinde şeyin bilinmeyeceğini reddeder. Peirce'e göre kendinde şey, zorunsuz (contingent) bir hayal gücüdür. Uzun vadede biz, araştırma yoluyla eşyanın aktüel ve gerçek görünümünü bulabiliriz. Peirce, bu iyimserliğini hem bilimsel topluluk, hem de zaman süreciyle birleştirir. Bu noktada Peirce'ün araştırmacılar topluluğu konusunda ısrarı, kartezyen gelenekten kesin bir ayrımı temsil eder. Descartes'a göre bir kimsenin bilgi kazanımı, tek bir ferdin alanına denk düşer. Her ferdi süreç, aynı akıl yürütme gücünden etkilenir. Peirce, bunun tersine bilginin elde edilmesinin sosyal bir mesele olduğunu, dolayısıyla bilginin bireysel araştırmacıların hususiyetlerinden filtre edilerek elde edileceğini söyler. Peirce'e göre bir kimse diğerlerinin otoritesini kabul edebilir. Bilim adamları, diğer

²⁵ Bkz. Sandra Rosenthal, *Pragmatic Pluralism*, (Albany: State University of New York Press), 1994; Guy W. Stroh, *American Philosophy from Edwards to Dewey: An Introduction*, Princeton, 1968, 77-119.

bilim adamlarının otoritesine, uğraştıkları alan hayli özelleştirilmiş bir alan ise saygı duyarlar. Peirce'e göre doğruluğun merkezinde topluluk vardır; birey, doğruluğun merkezinde değildir; zira, yaşadığımız olaylar bunu ispat eder. Bir kimse, diğerlerinin şahitliğini kabul etmediği gibi, bir diğer kimsenin duyularına veya düşüncelerine de güvenmez.

Peirce, metot ile insan formları arasında bir mutabakat olduğunu ileri sürer. Nitekim, Peirce, doğrulukla ilgili geleneksel tekabüliyet (correspondence) teorisini, geçici olarak genişletilmiş bir icmaya (consensus) varmak için kendisine göre kullanır. Peirce'e göre icma teorisi, tekabüliyet teorisi tarafından ölçülür ve yönlendirilir. Bu bakış açısı, zorunlu olarak düşünce ve onun objesi arasındaki evrimsel bir anlayışı gerektirir. İcma, daima toplumun ötesindeki araçlar tarafından geçerli kılınır. Peirce'ün "The Fixation of Belief" adlı makalesinde ortaya koyduğu fikir, evrimsel bakış açısına göre uzun vadede bilimsel metot ve insan organizması ile tabiatın geniş kuvvetlerini ahenkli bir biçimde uyumlu hale getirir. Diğer üç metot, kendi etkinlik formlarına sahip olsalar da perspektifleri geniş olmadığı için bu uyumu sağlayamazlar. Peirce, bilginin elde edilmesinde soyut ve şekli prosedürlere karşı çıkarak, bilimsel metodun kontrollü bir şekilde kullanılmasını önerir. Bilimsel metot, sosyal icmanın bir çeşidine doğru yol alır. Bu metot, insan bilişimini çevreleyen olay ve objelerin derin yapısını keşfetmemize izin verir.

Peirce, "How To Make Our Ideas" adlı makalesinde, bilimsel metodun içerimini ayrıntılı bir biçimde ortaya koyar. Peirce, mantık kitaplarının, *açık* ve *seçik* fikirlerin tanımıyla başladığını söyler; ayrıca Descartes ve Leibniz'in bu konuda ortaya koydukları ayrımları eleştirir. Zira onların araştırmaları, sezgisel olan açık ve seçik fikirlerle başlamaktadır. Peirce, bu noktada doğrudan sezgilere sahip olduğumuz düşüncesini reddeder. Aynı şekilde, Peirce, doğrulardan ortaya çıkmamış, kendinde açık kavramları reddeder. Bu yüzden, 17. yüzyıl metafizikçilerinin apriori metodu, ona göre yeni bir bilgi ortaya çıkarmaz.²⁶

Peirce, düşüncelerine Descartes'in şüphe metodunun yanlışlığını ortaya koyarak başlar. Bilindiği gibi Descartes, yanlış olamayacak önermeler üzerine bir felsefe kurmaya çalışır ve bu yüzden tekzipleri mantıken mümkün olan önermelerden şüphe ederek işe başlar. Tüm şüpheleri ortadan kaldırmak için evrensel bir şüphe ile başlamak gerektiğini söyler. Bütün bilgilerin yanlış olabileceğini düşünen Peirce ise, öncelikle Descartes'in şüphesinin kurgusal olduğunu ileri sürer. Peirce'e göre kartezyen şüphe ile başlayan soruşturma, şüphecilik ile sonuçlanır. Oysa araştırma, harici orijinli bir şüphe ile başlamalı ve mantıken yanlış olabileceğini düşündüğümüz değil de, gerçekten doğru olduğunu düşündüğümüz önermeler ile sonuçlanmalıdır.

²⁶ EP I, s. 126.

Diğer bir ifadeyle Peirce, bir kimsenin araştırmaya evrensel bir inanç ile başlaması gerektiğini söyler.²⁷

Peirce' e göre kartezyen felsefenin bilginin mahiyeti ve felsefi yöntem konusundaki kaçınılmaz hatası, bilgi için kabul edilebilir zeminler kabul etmesidir. O, "Some Consequences of Four Incapacities" adlı makalesinde, modern felsefenin babası kabul edilen Descartes ile kartezyen zihniyetin düşüncelerini eleştirir. Peirce' e göre Descartes ve dolayısıyla kartezyen düşünce, özet halinde şunları söyler:

Felsefe, evrensel şüphe ile başlamalıdır; oysa skolastik zihniyet, temelleri sorgulamamıştır.
Kesinliğin nihai testi, ferdi bilinçte bulunmalıdır; oysa skolastik zihniyet, onu bilgelerin ve Katolik Kilisesinin şahitliğine dayandırmışlardır.
Ortaçağın çok biçimli delillendirmeleri, şüphe edilmeyen öncüllere dayanan çıkarım silsilesiyle yer değiştirmiştir.
Skolastik zihniyet, yaratılan her şeyi açıklayabilecek inancın gizemlerine sahip idi. Fakat, kartezyenizmin, açıklayamayacağı ve aynı zamanda "Tanrı, onları bu şekilde yaptı" şeklindeki açıklamalarına rağmen kesinlikle açıklanamayacak pek çok şeyi vardır.²⁸

Peirce, bu düşüncelere sırayla cevap verir. İlk; Peirce' e göre biz, araştırmaya evrensel şüpheyile başlayamayız. Oysa kartezyen felsefe evrensel şüphe ile başlar. Peirce' e göre bu, uygulanamaz bir hayaldir. Hiçbir şey bilmediğimizi farz etmenin uygun olmayışı gibi, şüphenin bir şeyden şüphe ettiğini farz etmesi imkansızdır. Biz, aksine felsefi araştırmaya sahip olduğumuz önyargılarla başlarız. Bu önyargılar, maksim ile ortadan kaldırılamazlar. Zira onlar, bir maksim ile sorgulanamaz şeyler olarak kılınamazlar. Bu yüzden böyle bir şüphencilik, aldanmadır ve gerçek şüphe değildir. İkinci olarak, kartezyenlere göre kesinliğin nihai testi, ferdi bilinçte bulunmalıdır. Peirce, "Neyi açıkça algıladıysam o doğrudur" ölçütünü, kesinliğin ferdi bilinçte zeminlendiği iddiasını kabul etmez. Çünkü, öz-bilincin kartezyen önceliği öznelliğe yol alır. Bu öznellik, fikir ve düşünceler arasında güvenilir köprüler kuramaz ve fikirleri, perdelerine hapseder. Peirce' e göre kesinlik meselesi, bir kişinin meselesi değil, topluluğun (eğitilmiş ve dürüst zihinlerin) meselesidir. Tüm bilgi iddiaları, (araştırmacı) bir topluluk tarafından değerlendirilmelidir. Peirce, özellikle kolektif tecrübenin belli formları göz ardı eden geçmiş otorite ve tanıklıklarını kabul etmez. Peirce, üçüncü meseleye şöyle cevap verir: Felsefe, başarılı bilimlerin metodunu taklit etmelidir.²⁹ Oysa kartezyenler, insanların bilmek istediklerini açıklanamaz olarak bırakır. Öyle ki, ben ve dünya için Tanrı' yı bir makine olarak kullanırlar.

²⁷ EP I, s. 125-126.

²⁸ EP I, s. 28.

²⁹ EP I, s. 29.

Dördüncüsü, Kartezyen felsefenin çıkarım yöntemi fikirlerin diğer fikirlerle ilişkisini gözden kaçırır. Buna göre şüphe duyulmaz, mutlak kesinlik insan kazanımının ötesinde kabul edilir Peirce, sonuncu iddiayı şöyle cevaplar; açıklanamaz bir şey, işaretlemler kullanarak yapılan akıl yürütmelerle bilinebilir. Diğer bir deyişle, sözde bilinemez alan olarak nitelenen herhangi bir iddia, gösterge ve düşüncenin kullanıldığı iddiadır.³⁰ W. B. Gallie'e göre, tüm felsefe tarihinde kartezyen düşünceye karşı, Peirce'ten başka bu kadar devasa ve mükemmel eleştiri kaynağı bulmak mümkün değildir.³¹

Kartezyen düşünceyi eleştirerek modern felsefenin ilkelerini sarsıntıya uğratan Peirce, epistemolojisinin dört temel ilkesini ortaya koyar:

İçebakışın hiçbir kuvvetine sahip değiliz, ama iç dünyanın tüm bilgisi, harici olgulara dair bilgimizden hipotetik akıl yürütme ile çıkarılır.
Sezginin hiçbir kuvvetine sahip değiliz, ancak her biliş (cognition), mantıkî olarak daha önceki bilişler vasıtasıyla belirlenir.
Göstergeler olmaksızın düşünmenin hiçbir kuvvetine sahip değiliz.
Tamamen bilinmeyen bir fikre sahip olamayız.³²

İlk ilke, bilgimizin dünyaya dair doğrudan tecrübemizden kaynaklandığını ifade eder. Peirce'e göre biz, doğrudan sezgiye sahip değiliz; ancak geçmiş sezgilerimizin olduğu bir sezgiye sahibiz. Başka bir şekilde söylersek biz, sezgiyle biliş arasıni sezgiyi kullanarak ayırt edebiliriz. Peirce'e göre saf sezgi, herhangi bir aracı olmayan, mantıkî olarak sonucun kendisinde olmayan bir öncüle benzer. Peki, böylesi saf bir öncüle sahip miyiz? Peirce, benliğin böyle bir yeteneğe sahip olduğunu kabul etmez. Peki, sezgi vasıtasıyla sahip olduğumuz sezgileri bilebilir miyiz? Bu anlayış, sonsuz geri gidişe ve tamamıyla öznelliğe yol alır. Pek çok kimseye doğrunun sezgisel veya apaçık görünmesi kötü bir olgudur. Hiçbir şey kendisi için kanıt olamaz. Bu noktada Peirce, bize, her avukatın şahidin gördüğü şeyle, çıkarım yaptığı şey arasıni ayırmanın zorluğunu hatırlatır.³³ Peirce'e göre algının her eylemi, yorumsal bir eylem olduğu için, her mantıkî öncül de önceki delilin bir sonucudur. Peirce, bu noktada tarih ile mantık arasında bir ilişkinin olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla akıl yürütmenin sınırlarını araştırırsak, gerçeklikteki öncüllerimize varabileceğimizi iddia eder. Peirce'e göre, önceki çıkarımlar tarafından üretilmemiş saf öncüllerden daha saf algı yoktur. Bu yüzden sezgi veya öz farkındalık, sonucu kendisi olmayan bir öncül gibidir. Sezgi, önceki bilişler tarafından belirlenmeyen bir biliştir. Peirce, önceki bilişler tarafından belirlenmeyen hiçbir bilişin olmayacağını ileri sürer. Tüm düşünceler, bir şey vasıtasıyla bir şeyin yorumu veya temsilini gerektirir. Aynı şekilde-

³⁰ EP I, s. 29.

³¹ Cornel West, s. 45.

³² EP I, s. 30.

³³ EP I, s. 13-14.

de düşünce daimidir. Hiçbir düşünce veya farkındalık kendisi olarak tanımlanamaz. Herhangi bir düşünce, ya diğer bazı düşünceler vasıtasıyla yorumlanır ya da diğer düşünceleri yorumlar. Peirce'e göre tüm düşünce, işaretlere/göstergelere göre değerlendirilen isimlerdir. Bir gösterge, basit olarak bir kimsenin bir şey hususunda bazı açıdan veya kapasite bakımından durduğu bir şey anlamına gelir. Fakat hiçbir gösterge, işaret ettiği şey olamaz. Eğer bir bulut yağmura işaret ediyorsa, bulut yağmurla özdeş değildir. Aksine bulut yağmura işaret eder. Benzer şekilde hiçbir düşünce gerçekten işaret ettiği şey olamaz. Peirce'ün düşünce-işaret doktrini, zihnin tüm sezgisel görüşlerine karşı keskin bir set oluşturur.

İkinci ilke, öğrenilen tüm bilginin daha önce öğrenilmiş farklı türden bilgilerin katkısını gerektirdiğini ifade eder. Bu iddia, sonsuz bir geri dönüş ile sonuçlanmaz. Çünkü Peirce'ün felsefesi, öğrenmenin derece ve seviyelerini gösteren bir bilgi tanımı önerir. Bilgi, gençliğimizde oldukça basit eylem alışkanlıklarından tedrici olarak ortaya çıkar. Gençlikte bilgiyi elde etme kabiliyetimiz, bize dili öğreten sosyalleşme sürecinin bir kısmıdır.

Üçüncü ilke, düşünceyi anlamlı sembollerle birleştirir. Dünyaya dair tecrübemizdeki göstergelere göre oluşan eylem yeteneğimiz, Peirce'ün bilgi ile kastettiği şeydir. Göstergeler olmaksızın, anlamlı olarak davranamayız ve dolayısıyla hiçbir düşünce oluşmaz.

Dördüncü ilke, zorunlu olarak doğru bir ifade şeklinde düşünülmalıdır. Peirce, gerçekliği, Kant'ın felsefesi gibi, anlamlı ve anlamsız kısım olarak ikiye bölen herhangi bir felsefeye karşı çıkar.³⁴ Bu anlamda Peirce'ün pragmatizmi, bir tür kendinde şey olmayan Kantçılıktır.

Peirce'e göre fikirler basit veya statik olmaktan çok karmaşık ve dinamiktir. Her düşünce veya fikir, üçlü yapıda ifade edilebilir. Düşünce, bir şey, bir kimse veya bir şekil anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle düşünce veya fikir, bir objeye işaret etmelidir. Sözelimi ağaç düşüncesi veya fikri, obje olarak ağaca işaret etmeli, ikinci olarak bu obje bir kimseye veya bir zihne, bir şey ifade etmeli ve üçüncü olarak da bu obje bir şahsa bir şeyi bir şekilde veya diğer şekilde ifade etmeli. Başka bir deyişle fikirler veya düşünceler 1) yorum objesi 2) objenin yorumcusu ve 3) objenin aktüel yorumu olmalıdır.

Peirce'e göre her düşünce, kapalı olmak yerine; aslı olarak daha sonraki düşüncelerin sonsuz serisini ortaya koyabilmeye yeteneklidir. Fikirler, daimi yayılıma eğilimlidir ve bağlantısı olan şeylere etki edebilir. Bu yayılımda onlar, yoğunluklarını

³⁴ John R. Shook, *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri*, çev. Celal Türer, Üniversite Kitapevi Yayınları, 2003, s. 12.

kaybederler ve özellikle diğerlerine etki etme gücünü yitirirler fakat genelliği ve diğer fikirle bir arada olmayı elde ederler. Peirce'ün, fikirlerin yayılımı anlayışı bir su birikimine atılan taşın sonucuyla ilişkilendirilebilir. Su, nasıl dalgaları ortaya koyuyorsa dalgalar büyüyor ve yoğunluk azalıyor, düşünceler de yayılmaya eğilimlidir. Fikirler, diğer fikirleri etkiler; zira Peirce'e göre sonuçsuz hiçbir fikir olamaz.

Peirce, tüm fikirlerin üç özelliğe sahip olduğunu ileri sürer; 1) her fikir, kendi aslı niteliğine veya hissine sahiptir, 2) her fikir, diğer fikirleri etki etmeye kabiliyetlidir, eş deyişle fikirler enerjiye sahiptir 3) her fikir, diğer fikirlerle bir araya gelme eğilimine sahiptir, eş deyişle, onlar genelliğe sahiptir. Peirce, üçlü görünümü yansıtan fikirler gibi tüm göstergelerin/işaretlerin de üç ana çeşide bölünebileceğini ileri sürer: *Görüntüsel gösterge* (İkon), *belirti* (indeks) ve *simge* (symbol) Görüntüsel gösterge, belirttiği nesne var olmasa bile, kendisini anlamlı kılan özelliği taşıyacak bir göstergedir. Sözelimi geometrik bir çizgiyi canlandıran, kurşun kalemle çizilmiş bir çizgi. Bir başka deyişle görüntüsel gösterge, belirttiği şeyi doğrudan temsil eder, canlandırır. Dolayısıyla, görüntüsel gösterge, varlığına işaret ettiği nesnesiyle bir benzerlik ilişkisi içindedir. *Belirti*, nesnesi ortadan kalktığında kendisini gösterge yapan özelliği hemen yitirecek olan, ama yorumlayan bulunmadığında bu özelliği yitirmeyecek olan bir göstergedir. Sözelimi, içinde ateş edilmiş olabileceğini gösteren bir kurşun deliğinin bulunduğu bir mulaj; eğer ateş edilmemiş olsaydı, delik olmayacaktı; ama burada bir delik var, herhangi biri bunu ateş edilmiş olmasına bağlasın ya da bağlamasın, fark etmez. Bir başka deyişle belirti, dinamik nesnesiyle kurduğu gerçek ilişki gereği, bu nesne tarafından belirlenen bir göstergedir. Demek ki belirti, varlığına işaret ettiği nesne ile bir bitişiklik, bir yakınlık ilişkisi kurar. Sözelimi duman, ateşin; bulut da yağmurun belirtisidir. *Simge*, yorumlayan olmadığında, kendisini gösterge yapan özelliği yitirecek olan bir göstergedir. Başka bir deyişle simge, dinamik nesnesi tarafından yalnızca yorumlanacağı yönde/ anlamda belirlenen bir göstergedir. Bu açıdan bir simge, herhangi bir şeyi, bir kural gereği iletir. Daha açıkçası bir simge, insanlar arasında uzlaşmaya dayanan bir göstergedir. O, genel de soyut ve evrenselidir.³⁵ Sözelimi doğal dillerdeki sözcükler, uzlaşmaya dayalı birer simgedir. Zira sözcük, belirttiği şeyi, yalnızca bu anlama geldiğini anlamamız sayesinde belirtmiş olur. Diğer bir örnek; terazi figürünün, adaletin bir simgesi olması. Anlaşıldığı üzere simge, ilettiği şeye doğal bir bağlantıyla değil de, itibarî bir bağlantıyla ulaştırması bakımından, "rastlantısal" ve "keyfi" bir özellik taşır.³⁶

Peirce, düşünce-gösterge doktrininden felsefesine temel teşkil eden bazı sonuçlara yol alır. İlk, tüm düşünce temsili işleve sahip işaret ya da fikirleri içerdiği

³⁵ Edmund Arens, *The Logic of Pragmatic Thinking: From Peirce to Habermas*, New Jersey, 1994, s. 4.

için, -zihnin onlara işaret etmesinden veya temsil ettiği şeylerle ilgisinden ayrı olarak- kendinde şey hakkında konuşamayız, Sözelimi algılanabilir sonuçlarından ayrı olarak gücün özü hakkında konuşmak, gerçek olmayan bir şey hakkında konuşmak gibidir. İkinci olarak, hiçbir gerçeklik işaret veya fikir vasıtasıyla temsil edilebilenden ayrı olarak kabul edilemez. Eşyalar, düşünenin onu düşünmesinden bağımsız olarak mevcut olamaz. Bunun anlamı, zihinle ilişkili olan bir şey yoksa, orada hiçbir şey yoktur. Eğer bir şeyler zihinle ilişkiliyse, şüphesiz onların ilişkisi ayrıdır.

Peirce'e göre fikirlerin veya düşüncelerin mevcudiyetleri ile gösterdikleri bir diğerinden ayırt edilebilir. Peirce, her düşünce ve işaretin, işaret ettiğine özdeş olduğunu ileri sürmez. Eğer böyle olsaydı fikir, tüm temsil işlevini kaybedebilirdi. Bu yüzden tüm fikirler var oluşlarında zihni olsa da, referanslarında veya işleve işaret ettiklerinde zorunlu olarak zihni değildir. Hiçbir düşünce ve fikir kendisine işaret etmez ve sezgisel farkındalık doktrini, işaret edilen bir işaret karmaşasına dayanır.

Peirce'e göre bilgiye dair iddialarımız, onların kaynakları tarafından meşru kılınmaz (zira onların kaynakları farklı ve yanlışlanabilir nitelikte olabilir); aksine araştırmanın norm ve kuralları tarafından meşru kılınır.³⁷ Bu norm ve kurallar, daima rasyonel eleştiriye açıktır. Dolayısıyla, felsefelerin görevi bilgiye bir temel sağlama veya bu temel ile bilgisel iddialarımızı meşru kılma değil; bilgiye dair sahip olduğumuz çerçeveleri doğrulamaktır. Bu çerçevede tüm bilginin yanlışlanabilir olması, Peirce'e göre onun kusuruna değil; aksine bilginin asli karakterine işaret eder. Zira her bilgi iddiası, daha sonraki yorumlamaların ve açık işaretler sisteminin bir parçasıdır ve o, kamunun testine açık sonuçlara sahiptir. Araştırmanın daimi sürecinde bilgi iddialarımız kesin ve şüphe edilmez görünse bile, onları tekrar gözden geçirebiliriz. Peirce'e göre bu düşüncenin işareti, kural ve normların aslında sosyal bağlamda oynadıkları role bağlı olduğudur. Hatta, gerçeklik kavramı bile toplumsal anlayıştan kaynaklanır.

Peirce'ün bilimsel araştırma teorisi yakından bakıldığında, biyolojik bir modele ve "homeostasis"e dayandığı görülür. Peirce'e göre araştırma organizmanın her hangi bir ihtiyacı ile başlar. Dolayısıyla araştırmanın amacı, organizmanın hayatta kalmak için gerekli olan dengesinin sağlanmasıdır. Bu homeostatis modelde, ihtiyaçların giderilmesi hususunda daimî bir çekim vardır. Bu çekim de, inançların görece bir yerleşimini ortaya koyar. Bu yaklaşım, Descartes'ın yaklaşımından daha çok Darwin'in yaklaşımına benzer. İnsan araştırması, tıpkı hayvanların kendi çevrelerini keşfetmesi gibi daimidir.³⁸

³⁶ EP II, s. 293; Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*, Yapı Kredi Yay., 1998, s. 117

³⁷ Richard Bernstein, *Praxis and Action*, Philedelphia, 1971, s. 175

³⁸ Philip P. Wiener, *Evolution and the Founders of Pragmatism*, New York, 1949, s. 81-96.

Peirce, tanımların tahlil edilmesiyle hiçbir şeyin öğrenilmeyeceğini ileri sürer. Hatırlanacağı gibi düşüncenin temel işlevi, inancın üretilmesidir. İnancın amacı ise, kendisine dayanacağımız yeni alışkanlıkları temin etmektir. Buradaki ironi, düşüncenin amacının varoluşumuzun kendisini düşünmek oluşunda yatmaktadır. Bu noktada, Peirce'ün bakış açısı oldukça inceliklidir. Peirce'e göre şüpheleri inançlara çevirme, semiyotik imkan ve aktüalitelerin keşfiyle gerçekleşir. Peirce'ün pragmatizmi, hiçbir zaman entelektüellik karşıtlığına veya yalın hayat felsefesine (vitalizm) indirgenemez. Peirce'e göre eylem, yeni alışkanlıkların tesis edilmesine hizmet eder. Peirce, şüphenin belli çeşitlerinin pozitif bir role sahip olduğunu farkındadır. Peirce'e göre geçici şüphe, zihnin belli yönde ilerlemesi için imkanlar sağlar. Aslında bu hassasiyet, şüphenin yorumlayıcı düşünce anlayışına dönüşmesini sağlar. Peirce, 1908'deki "A Neglected Argument for the Reality of God" adlı makalesinde, düşüncenin zihne işaretler üzerinde çalışması için özgür bir alan sağladığını söyler.³⁹ Bu şekilde gerçekliğe ve tabiattaki ilahi gücün varlığına doğru derin yönelimler gerçekleşir. Peirce, geçici şüphenin insanı brüt ve doğrudan vasitalardan inancın daha geniş ve daha zengin formlarına yönelttiğini söyler.

Peirce, şüpheden ortaya çıkan düşüncenin, çeşitli algılamalar ile kendisi arasında bir ahenk oluşturduğunu görür. Bu noktada, algılamalar ve duyuların nasıl bir araya getirildiği konusunda müzik örneğini verir. Düşünce, duyuların notalarını bir araya getiren melodidir. Melodiler yeni alışkanlıklar ve inançların yaratılmasının en geniş amaçlarıdır. Peirce, melodik duyumun şekillendirilmesinin iç mantığını ifade eder. Müzik imajını, inanç mantığıyla birleştirir. Böyle bir ahenkli yaklaşma sonucunda zihin hayatının senfonisinin keşfedileceğini söyler. Peirce'e göre alışkanlık anlayışı, eylemin kuralı ile ilgilidir. Alışkanlık yalın, kör bir davranışsal olay değildir; aksine, makuliyetin genel yapısını yansıtan davranışın formlarıdır.⁴⁰

Peirce'e göre alışkanlık ve kural arasındaki ilişki, pragmatizm için temeldir. Temel kuralları ortaya çıkarmayan alışkanlıklar, organizma için az bir değere sahiptir. Oysa inançları destekleme hususunda nitelikli kurallar ortaya koyan alışkanlıklar, organizmaya dünya içinde sağlam bir yer temin eder. Dolayısıyla, pragmatik metotların amaçlarından birisi olan eylem için yeni kuralların oluşturulması ve korunması gerçekleşmiş olur.

Peirce'e göre pragmatizm, felsefi araştırmaya tecrübi yaklaşım olduğundan dolayı mantıksal veya tutarlı olmalıdır, yani mantıksal olarak hata imkanına yer açmalıdır. Pragmatizm, bazı özel mutlak doğruları korumak veya savunmaktan çok, doğruluğu bulmanın ciddi bir arzusu içinde olmalıdır. Peirce, bilimdeki temel geliş-

³⁹ EP II, s, 436.

⁴⁰ EP I, s, 130.

melerin mantık teorisindeki gelişmelerle bağlantısını kurmuştur. Özellikle, ihtimaliyet teorilerinin yükselmesi ile dünyadaki eşyalar sınıflaması arasında bir bağlantı vardır. Bir kimyacı olarak, gazlar hakkındaki istatistiksel teorisinin nasıl geliştiğinin farkındadır. İhtimaliyet teorisi, bize ısıtılan ve baskı altında tutulan moleküllerin nasıl olabileceğine dair bir düşünce verir. Peirce, 1859'da Darwin'in *The Origin of Species* adlı kitabını okuduğunda, ihtimaliyet teorisinin biyolojik evrimin genel prensiplerine uygulanabileceğini gördü. Sonuç olarak ihtimaliyet teorisi, bilimdeki mevcut geliştirmelerin temeli olarak kabul edilebilir. Peirce, *Illustration of The Logic and Science* genel adıyla yayınlanan üçüncü makalesi "The Doctrine of Chance"ta, ihtimaliyet mantığını bilimsel araştırma ve insan yaşamının pratik problemleriyle ilişkilendirdi. Peirce'e göre matematiksel akıl yürütmenin kullanımı, yalın bir sayma veya numaralama işlemi değildir; aksine, daimilik niteliğine dair doktrinin yüksek bir ifadesidir.

Peirce'e göre ihtimaliyet, araştırmanın gerçek doğasına en uygun anlatım biçimidir. İhtimaliyet teorisine göre araştırmanın sonuçları, pek çok şeyin yanında, geleceği de öngörmek durumunda olduğundan, daima bir "ihtimaliyet" içersinde formüle edilmek durumundadır. Bu durum, Peirce düşüncesinde her önermenin yanılabilir (fallibilistic) olduğuna işaret eder. Peirce'e göre yanılabilirlik (fallibilism), daimiliğin gerektirdiği bir durumdur. Bu yüzden herhangi bir önermeye atfedilen doğruluk değeri, o önermenin mümkün bütün evrenlerde doğru olacağı anlamına gelmez. Aksine, yanılabilirlik azaldıkça o önermenin doğru olduğu söylenebilir. Peirce, geleneksel olarak doğru veya analitik olduğunu kabul ettiğimiz mantık ve matematik önermelerin bile yanılabilir olduğunu ileri sürer.⁴¹

Peirce'ün yanılabilirliği, inançların sabitlemesine dair görüşleriyle uyum içersindedir. Eğer meseleyi, inançlardan başlayarak izah edecek olursak araştırma, doğruluk konusunda şüpheleri giderecek gerçek bir nedendir. Peirce, yanılabilirlik doktrini ile Descartes'ın düşüncesine doğrudan karşı çıkar. Descartes, bilimsel delili şüphe edilmez bir temeldeki sonuçlar ile ilişkilendiren uzun bir delil zincirine dayanmıştır. Descartes'a göre biz, araştırmaya şüpheyile başlarız. Bu şüphe, Descartes'ın meşhur delili "düşünüyorum, o halde varım" ile sonuçlanır. Vardığı bu sonuç, mutlak bir sonuç gibi gözükür. Descartes, araştırmada bu şüphe edilemeyen temel üzerinde bilgi sistemini yükselttiğini iddia eder. Bu model, bir kimsenin şüphe edilmez bir bilgi kazanmasını öngörür. Temel ve her bağlantı, bu temel sonuçlarıyla bağlıdır ve Peirce'e göre bu tür yaklaşım, tamamıyla dogmatik bir yaklaşımdır. Peirce, bu analoginin yanlış olacağını düşünür ve bunun yerine bilimsel delilin geçmesi gerektiğini ileri sürer. Peirce için bir inancın mutlak, kesin veya yanlışlanamaz olduğunu söylemek; onun sadece *prematür* olacağını değil, aynı zamanda felsefi

⁴¹ Robert Almeder, s. 48.

olmayacağını ve araştırma için yıkıcı olacağını söylemek anlamına gelir. Peirce, *Century Dictionary*'de ortaya koyduğu gibi bilimsel bir hayatın meyvesi olan doğrulamaların, felsefeye tamamıyla karşıt bir şey olduğunu ileri sürer. Peirce'e göre bir kimse, daima mevcut inançlarına göre bir şeyleri inşa eder ve bu inançlar yanlışlanabilir olur ve onların her biri yeniden gözden geçirilirse, gerçekten meydan okuyucu olabilirler.

Peirce'e göre bilimsel deliller, iplikler çokluğuna benzer. Onlardan her biri tek başına alındığında zayıftır, fakat bir araya getirildiklerinde sağlamdır. Sonuç koparılamaz bir iptir. Descartes'ın zincirine karşı olan Peirce, bu iplikler grubunu ileri sürer. Eğer yanlışlanabilir bilgiye izin verirse, zincirdeki akıl yürütme için hiçbir gerçek tercih olmaz. Çünkü bir bağlantının kırılması, zincirde tüm sonucun çökmesine sebep olacaktır. İpteki tek bir ipliğin yok olması veya kopması, tüm ipi etkileyecektir. Özellikle yeni iplikler, daimî olarak örülmelidir.

Peirce'ün yanılabilirliği, düşüncesine yöneltilebilecek şüpheli atakları bertaraf eder. Sözelimi dogmatizm ile karşılaştığında şüpheli, oldukça rahat bir pozisyonadadır. Çünkü şüpheli, dogmatik'in kesin olarak yitirdiği herhangi bir inancın altını kazar. Bu, dogmatik'i daima savunma durumuna sokar. Yanılabilirlikte durum tamamıyla tersine döner. Herhangi bir kimse, burada rollerin değiştiğini görür. Bu sefer şüpheli, savunma durumuna geçer. Şüpheli, kesinlikle emin olmadığı tüm inançları atar, böylece bilginin gelişmesi ve çoğalması sağlanır. Eğer şüpheli, yolu tıkamaya kalkarsa; Peirce, "araştırmanın yolunu tıkama" kuralını gündeme getirir. Bir kimse bu fikre yakından bakarsa, onun hem şüpheliye ve hem de dogmatik'e gönderme yaptığını görür. Yanılabilirlik sayesinde araştırmanın sonucu, başlangıçtaki keyfiliğe göre daha sarsılmaz bir sonuç haline gelir. Bu sebeple Peirce'ün yanılabilirliği, "eleştirel sağduyuculuk" adını alır. Bu görüşte, felsefe sağduyusal inançlarla başlar. Böylesi sağduyusal inançlar, az veya çok sağlamdır; bununla beraber kısmen müphem olabilir. Bu sağduyusal inançları kabul ettikten sonra, onlar eleştirilebilir: Bir kimse onları doğrular veya rafine edebilir. Bu yüzden eleştirel sağduyuculuk, felsefe tarihindeki sağduyuculuğa karşıdır. Hatırlanacağı gibi sağduyuculuk terimi, Thomas Reid ve İskoç okuluyla anılır. Thomas Reid, Locke'un "tabula rasa"sını kaldırarak yerine, ruhta baştan beri bulunan *asli bir yargı yetisini* koymuştu. Reid'e göre bu yeti olmadan, güvenilir bir bilgi teorisi kurulamaz; çünkü "doğru"yu "yanlış"tan ayıran bu yetidir, tıpkı "iyi"yi "kötü"den ayıran ahlak duygusu gibi. Reid'e göre bu yargılar, bilincin temel olguları, dolayısıyla *sağ duyunun* konularıdır. Reid, araştırmayı burada bitirir ve daha ileriye gidip sağ duyuyu eleştirmez. Onların oldukları gibi kabul edilmesini ve doğruluklarından şüphe edilmemesini ileri sürer.⁴²

⁴² Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 350.

Oysa Peirce, Reid'in araştırmayı bitirdiği noktanın ötesine geçer ve sağduyusal inançları da eleştir.

Peirce'un bilimsel metodunun temel özelliklerinden biri olan yanılabilircilik, mümkün olduğu kadar her Şeyden Őüphelenmemizi tavsiye etmez. Aynı Şekilde Peirce, bilim adamlarının Őüphelenmek için sistematik çaba harcamalarını da tavsiye etmez. Diğer taraftan yanılabilircilik, kritik anlarda kabul edilen inançların, sağlamaları ile yer değiştirinceye kadar geçici de olsa kabul edilmesine göz yumar. Bu noktada, Peirce'un yanılabilirciliğinin bir boyutu ile kartezyen Şüphencilik arasında benzerlik kurulabilir.⁴³ Ancak Peirce, böylesi bir tutumun *metafizik Şüphencilik* ya da *metafizik içerik taşıyacağına* inanmaz.

Peirce'un yanılabilirciliği, bilimsel metodun nihaî sonuçlara ulaşabileceğine dair anlayışa zemin hazırlar. Peirce'e göre nihaî sonuçlara ulaşmak zorunlu değil; olumsal bir gerçektir. Nihaî sonuçlara ulaşmanın olumsuzluğu araştırmanın daimilik prensibi ile uyum arz eder. Peirce, bu noktada "her sorunun bir cevabı vardır" umudu tarafından yönlendirilir. Biz, bu cevaba nihaî cevap diyebiliriz. Bunu reddetmek, araştırma yolunu tıkamaktır. Buna dair umudumuz, bilgi kazanma Őansında yatar. Peki bu umudu bize kim ve nasıl verir? Peirce'e göre bu mesele, arz talep gibi birbirini dengeler. Peirce'un araştırma teorisi de aynı düşünceye uygulanabilir. Bilimde iyi olan Şey, onun ihtiyaçlarımıza cevap vermesidir. Bu durum, uzun vadede neye inanacağımıza dair bir körlüğü ortaya çıkarır. Peirce'e göre bilimin amacı pratik problemleri çözmek değildir. Peirce, bilimsel soruları pratik işlerden kesinlikle ayırır ve bilimin, hayati önemdeki meseleleri çözmesi gerektiğini söyler. Bu meseleler, Peirce'e göre bilimsel metod ile ortaya konabilir. Bu yüzden Occam'ın meşhur usturası, bilim için makul bir maksim kabul edilebilir. Zira, ilave unsurları zorunlu olandan pekala ayırabilir. Eğer bir geminin kaptanı, fırtınalı bir havada gemiyi idare etmek istiyorsa; Peirce'un ifadesiyle Occam usturası, onu deniz kazasından kurtaracak en kötü yoldur. Zira böylesi pratik meseleler, akıl yürütmemize dair içgüdüsel kapasite meselesidir. Yani bunlar, bizim *Logica Utens'imizdir*.⁴⁴

Peirce, nihaî sonuçlara ulaşabileceğimizi söylerken bu konuda acele etmemizi tavsiye eder ve kısıktıcı bir ifadeyle "bilim için hiçbir Şey hayati değildir" der.⁴⁵ Bilimsel olarak kabul edilen önermeler, en nihayetinde görüşlerdir ve dolayısıyla bu görüşlere dair tüm liste geçicidir. Bilim adamı, kendisini vardığı sonuçlarına adamamalıdır. Sözelimi bilimin sonuçları yararlı olmayabilir, dolayısıyla bilim adamları böylesi pratik uygulamalar tarafından yönlendirilmemelidir. Bilim adamı tek bir

⁴³ Carl R. Hausman, *Charles S. Peirce's Evolutionary Philosophy*, Cambridge University Press, 1993, s. 28.

⁴⁴ *EP II*, s. 156.

⁴⁵ *EP II*, s. 33.

amaca gözünü dikmelidir; bu da, soruları doğru bir şekilde cevaplamak. Bu bakımdan, faydalı olsalar bile pratik kazanımlar sadece ikincildir. Onlar bizi bazen araştırmamızdan alıkoyar. Bilim adamı doğruya ulaşmada, oluşabilecek faydayı tamamıyla göz önüne almamalıdır.

Peirce, bilimsel metodu, son tahlilde bilimsel bir tavır olarak niteler. Diğer bir ifadeyle, Peirce'ün, bilimi araştırmacıların eylemi olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Peirce'e göre bilimsel metod, normatif mantığın sonucuyla gelişir. Bu da araştırmacıların ahlaki bir zorunluluk ile bilimsel metodu takip etmesini gerektirir. Peirce'e göre gerçek araştırmacı, öğrenme isteğini taşıyan ve kendi bilgisizliğinin farkında olan bir kimsedir. Araştırmacı, öğrenmek için öğrenme arzusu duymalıdır. Peirce, bunu akıl yürütmenin ilk ve makul bir kuralı olarak düşünür. Fakat burada durmayıp, bu kurala önemli bir çıkarımı da ekler; o da, araştırmanın yolunun kapanmamasıdır.⁴⁶ Peirce'ün ilk akıl yürütme kuralı, tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmeyebilir. Bu noktada Peirce, sözde araştırmanın iki tipini birbirinden ayırır. İlk tipe, "taklitçi akıl yürütme" adını verir. Bu tip akıl yürütme, gerçek akıl yürütmenin elde edildiği bir sonuç üretmez. Diğer bir ifadeyle, taklitçi araştırmacı eşyanın nasıl olduğunu bulmaya çalışmaz; sadece kendi sonuçlarını doğrulamaya çalışır. Sözgelimi yaratmaya inanan bilim adamları, tüm jeolojik bulguları *Genesis* kitabıyla uygunlaştırmaya çalışırlar. Peirce, ikinci tipe giren sözde araştırmacıdan, pek bahsetmez. Susan Haack, bunu "sahte araştırmacı" olarak niteler. Sahte akıl yürütmede, araştırmacı kendi arzularına tabi olur. O, araştırmayı veya iddialarını kendi ego, kariyer ve şöhreti için ortaya koyar.⁴⁷

Peirce, nihayetinde bizim son bir sonuca varacağımızı iddia etmez. Hatta pek çok durumda bir sonuca sahip olamayacağımızı söyler. Peirce'e göre biz, şüphecilikle dogmatizm arasındaki üçüncü alternatifi aramalıyız. Şüpheciler, inançlarımızın yanlış olduğunu, çünkü onları kesin olarak ispatlayamayacağımızı söyleyen radikal bir düşünceye dayanır. Dogmatikler de, şüphecilerin aksine; bazı şeyleri kesin olarak bildiğimizi, her ne zaman düşündüğümüzde olgunun oluştuğunu söyler. Peirce, dogmatik iddialara karşı çıkar. Aynı şekilde şüphecinin sonuçlarını da kabul etmez. Peirce, bunun yerine, kendi düşüncelerimize bütünüyle güvenmemizi, onlardan herhangi birine dayanarak hayatımızı riske etmememizi ileri sürer. Fikirlerimizin pek çoğunun muhtemelen doğru, fakat mutlak olarak doğru olamayacağını söyler. Bu, daha önce de zikredildiği gibi Peirce'ün yanılabilirliği veya onun isimlendirmesiyle "antikoksüreizm"dir.

⁴⁶ EP II, s. 48.

⁴⁷ Cornelis de Waal, *On Peirce*, Wadsworth, 2001, s. 43.

Peirce'ün düşüncelerini anlamak için felsefi sisteminin matematik ve formel mantıktan oluştuğunu hatırlamak gerekir. Matematik ve formel mantıktaki yeni keşifler, onun felsefi görüşlerini etkilemiş, felsefi sisteminde önemli revizyonlara sebep olmuştur. Peirce için matematik ve mantık arasındaki ilişki, formel mantık ve kendi adlandırışıyla doğru düşünme teorisi arasındaki ayırmadır. Ona göre tümüyle hipotetik yapıların özel ilişkilerinin araştırıldığı formel mantık, matematikte işlemez. Aynı şekilde, doğru akıl yürütme teorisi olarak mantık, matematiğin bir parçası değil; normatif bir bilimin parçasıdır. Peirce, mantık kabiliyetimizi mantık teorisinden ayırmak için skolastik bir ayırımı ortaya koyar: *Logico Utens* ve *Logico Docens*. Bu ayırım, normatif mantık ile matematiğin ilişkisine yeni bir ışık getirmiştir. Peirce'e göre *Logica Utens*, akıl yürütmemize dair kabiliyeti belirtir ve sonuçlar çıkarma anlamındadır. *Logica Docens* ise, bir gösterimi çerçeveler ve gösterimin sonuçlarını nasıl takip edeceğimizle alakalıdır. Peirce'ün normatif mantığı *Logica Docens*'tir. O, akıl yürütmeye dair araştırmayla ilgilidir. Bu yüzden Peirce, mantık teorisinin akıl yürütmeye dair kabiliyetimizle değiştirmesi gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla Peirce'ün epistemolojisi, onun mantığından, mantığı da semiyotiğinden ayrılmaz.

Peirce, bilimde temel itibariyle üç farklı muhakeme yöntemi olduğunu söyler. Bunlar Aristoteles'in bulmuş olduğu yöntemlerdir: Tümevarım, Tümdengelim ve Çıkarım (abduction). Aslında, Akıl yürütme, mantıkî normların kullanıldığı iradî davranışın kasıtlı formudur. Peirce'e göre mantıkî öz-kontrol, ahlaki öz-kontrolün bir türüdür. Sonuç olarak çıkarımlarımızın tümü ahlaki değerlerin bir çeşididir. Eğer, onlar çıkarımların rastgele formlarına karşı kontrol edilmiş sonuçlar olma yönünde çaba gösterirlerse, ahlaki değer oluştururlar. Peirce'e göre araştırmanın en karmaşık formuna, en basit duymalardan gidilir. Biz, onlarla karşılaştığımızda onları biçimlendiririz. Düşüncenin en olgun formları da, hayli karmaşık şoklarla oluşur. Bu, kasıtlı öz-kontrol altındaki süreçtir. Bu yüzden ahlak, öz-kontrolün en derin formunu ifade eder. Öz-kontrolün nihai amacı ise, kusursuz bilginin üretilmesidir. Dolayısıyla, mantıksal olarak düşünmek, ahlaki olarak düşünmektir. Bu açıdan pragmatizm, benliğe ve topluma yardım eden güvenilir metottur. Bu metodun amacı kusursuz bilgiye ulaşmaktır. Bu ideal, şartlı bir durum olarak kalsa da, bu böyledir.

Peirce, mantığı öz-kontrolün yanı sıra sosyal baskıyla ilişkilendirir. Mantık, araştırmanın biçimsel çalışması olarak, toplum için, hayati bir işlev görür. Çünkü mantık, bireyin ilgilerinin sosyal nizamın daha derin ihtiyaçları tarafından belirlenmesini yansıtır. Bu noktada Peirce, sosyo-biyolojideki mevcut teorilere benzer bir delil geliştirir. Ona göre bir insan, topluluğun değer ve iyilerini kendi önceliklerinden üstün tutar.

Peirce, "The Probability of Induction" adlı makalesinde ihtimaliyet çıkarımlarının psikolojik ve maddî temellerini araştırır ve akıl yürütmenin iki temel sınıfı arasında ayırım yapar: Birisi tümdengelimsel, diğeryse sentetik olan iki tür.⁴⁸ Yine o, "The Order of Nature" adlı makalesinde kainatı bir bütün olarak niteleyelim veya nitelemeyelim, düzen için bir zemine sahip olduğumuzu ileri sürer. Peirce, makalesinde ihtimaliyetin çıkarım sınıfıyla alakası olduğunu bize bildirir.⁴⁹ O, genel olarak ihtimaliyet mantığını geleneksel ortaçağ mantıkî sistemleriyle ilişkilendirir. Ona göre tümdengelimsel şemalar, uzanımsal mantığı kullanırlar ve aydınlatıcı tümevarımsal ve ihtimaliyet delillerine dönüşebilirler. Bu noktada Peirce, şans unsurunun mevcut olduğunu ve şansın, ihtimaliyetçi akıl yürütmede içerildiğini öne sürer. Ona göre şans unsuru, çeşitli kanıtsal şemaların dışındaki doğanın yapısının bir parçasıdır. Bu bakımdan şans, gerçek bir ontolojik olaydır. Biz, şans unsurunun mevcut olduğunu söyleyebiliriz, çünkü şans, önceki önermelerin uygun bir şekilde kavranması için zorunludur. Kainat, ihtimaliyet ve istatistiksel çizgilerde işlev görür. Bu durum, insanların ortaya koyduğu delillerin yapısında tezahür eder. Peirce şansın uygun olmayan bilgide temellendiği anlayışından uzaklaşır. İhtimaliyet ve şans gerçektirler ve o bilgisizliğe veya sürprize dair insan duygularına indirgenemez. Bu yüzden mantık, argümanların formlarına dair araştırmadır. Argümanlar ise, kavramlardan oluşan önermelerden meydana gelir. Üç çeşit temel argüman vardır ve tüm mantıkî muhakeme, bu çeşitlerin bir araya getirilmesinden oluşur; tümdengelim, tümevarım ve çıkarım. Akıl yürütmenin ilk tipi, felsefe tarihi boyunca rasyonalistlerin yanlışlanması hiçbir zaman mümkün olmayan doğruları aramalarında sıkça kullanıldı. Onlara göre, eğer bir kimse bu mutlak doğrulardan birisini bilirse, o kişi mükemmel bilgiye sahip olur. Rasyonalistler, iddialarını ispat etmek için Aristoteles'in tümdengelimli mantığını kullandılar. Tümdengelimli mantıkta öncüllerin doğruluğu, sonucu garanti etmek için yeterlidir. Eğer öncüller bilinirse, tümdengelimli akıl yürütme ile sonuç bilinebilir. Bu duruma bir örnek verecek olursak;

Çantadaki tüm fasulyeler beyazdır.
Bu fasulye çantadandır.
O halde, bu fasulye beyazdır.

Rasyonalistlere göre tümdengelimli akıl yürütme, mükemmel olduğu düşünülen bilgilerden, ilave "mükemmel" bilgiler üretmek için kullanıldığından, akıl yürütmenin tek eşsiz çeşididir. Peirce'ye göre bu tür akıl yürütmede yeni bir bilgi üretilmez; yani sonuç olarak önceki aşan bir bilgi yoktur. Zira, tümdengelimli akıl yürütme, öncüller olarak kullanılan bazı bilgilerden başlar. Böyle bilgi nerede bulunabilir? Eğer biz bilinebilecek bir öncülü bilmek ihtiyacı içindeyseniz tümdengelimli mantık bize bir yol sağlar: Bu öncülün onu destekleyecek diğer öncüllerden çıkarılabilece-

⁴⁸ EP I, s. 16-169.

⁴⁹ EP I, s. 177.

ğini göstermek zorundayız. Ayrıca diğ er öncüller de sırasıyla, diğ er öncülleri destekler ve bu böylece devam eder. Aristoteles, tümdengelimli akıl yürütmenin probleminin, tek bir doğ runun bilinebilmesi için sonsuz sayıda öncülleri kullanmayı gerektirdiğini fark etti. Hiç kimse, zihninde sonsuz sayıda öncülü ilerletmeyeceği için, hiçbir şeyin tümdengelimli olarak doğ ruluğu asla bilinemez. Bu nedenle, eğer tümdengelimli akıl yürütme mükemmel bilgi için yegane yol ise, hiç kimse herhangi bir mükemmel bilgiye sahip olamayacaktır. Bununla beraber, iki alternatif daha mevcuttur. İlk alternatif, öncüllerin birden fazla kullanılmasına izin vermek: Bir öncül hem bir sonuç, hem de kendisini destekleyecek bir öncül olarak kullanılabilir. Bu alternatif kabul edilemez, çünkü herhangi bir şeyin kendisini destekleyecek bir öncül olarak kullanılması, tümdengelimli olarak doğ ruluğu kanıtlanamaz bir durumdur. Bir öncülün kendisini desteklemede kullanılması, "ispat olunmuş farz edilen" diye adlandırılması anlamına gelir ki, bu da yanlıştır. Bununla beraber bazı rasyonalistler, "tutarlı" bilgi teorisi olarak adlandırdıkları bu alternatifini benimserler.⁵⁰

Diğ er alternatif, tümdengelimli akıl yürütmenin tek başına bilgi üretmeyeceğini kabul etmektir. Sonsuz sayıda öncüle başvurmadan tümdengelimli akıl yürütmenin iş lemesi için, basitçe doğ ru olduğu bilinen bazı çeş it öncüllerin mevcut olması ve onların diğ er öncüllerden herhangi bir kanıtlanmaya ihtiyaç talep etmemesi gerekir. Rasyonalistlere göre bu özel doğ rular, "doğ ruluğu kendinden menkul (self-justified)", ne anlama geldiğini açık doğ rulardır. Bu seçeneği benimseyen rasyonalistlere "temelciler (foundationalist)" adı verilir, çünkü onlar diğ er bilgileri tümdengelimli olarak desteklemede kullanılacak bu özel "temel" doğ ruların mevcudiyetine inanırlar. "Sezgi" kavramı çoğ unlukla bu temel doğ ruları bilme gücümüze atfedilir. Temelci rasyonalistlere göre sezgisel bilgimiz herhangi bir şeyi bilme hususunda kendi kanıtından bağımsız değildir. Sezgisel bilginin bilinç içinde başka bir nedeni olmadığı için, bilincin dışında başka bir şey onun nedeni olmalıdır. Peirce`ün tüm doğ rular diğ er doğ rularından sadece akıl yürütme yoluyla bilinir argümanı, temelciliğe doğ rudan bir meydan okumadır. Eğer tüm doğ rular akıl yürütmeyle elde ediliyorsa, herhangi bir bilme diğ er bilgilerden bağımsız değildir. Bu yüzden sezgi gücü mevcut değildir.

İkinci akıl yürütme tipi, sentetik formdur. O, tümevarımın iş leyişiyle kazanılır ve bu akıl yürütme tipinde benlik ihtimaliyet mantığına göre iş lev görür. Tümevarımsal akıl yürütme şu şekilde ifade edilebilir:

Bu fasulyeler çantadandır.
Bu fasulyeler beyazdır.
O halde, bu çantadaki tüm fasulyeler beyazdır

⁵⁰ John R. Shook, s. 51.

Tümevarım bir açıklama yöntemidir; çünkü, gözlemlenen kalıplar ve olaylar arasındaki bağlantıları tasvir eder ve bu kalıp ve bağlantıların gelecekte devam edip-etmeyeceğini tahmin eder. Tümevarımsal bilgi faydalıdır ve topluluk için gerçek bir kazanımı üretir. Tümevarım, sentetik akıl yürütmenin yalın bir formu değil, önemli bir formudur. Tümevarım, eşyaların bir sınıfında rastgele seçim yapılan örneklemelemlerle işler. Elbette tümevarım, saf gözlem alanına girmez.

Peirce bir delil geliştirir. Bu, ben teorisi ve epistemolojisine temel olan bir delildir. Ona göre akıl yürütme süreci zihne gelenleri biçimlendiren bir süreçtir. Akıl yürütmeksizin saf gözleme dair hiçbir yargı mevcut değildir. Ona göre gözlem hükümle bağlantılıdır ve o da akıl yürütmeyle ilişkilidir. Kavramsal yargılar bilinçli değildir. Onlar daha derin ve akıl yürütmenin bilinçli süreçleriyle bağlantılıdır. Peirce, hüküm verme süreci ile akıl yürütme sürecinin izlerini, duyumun basit formlarından semiyotik düşüncenin en gelişmiş formlarına kadar araştırır. Ona göre dünyayla herhangi bir şekilde etkileşim, bir şekilde hüküm ortaya koymadır. Bu hüküm verme, ya tümdengimsel, ya tümevarımsal ya da hipotetik statüde oluşur. Peirce'e göre tümevarım iyi bir kazanımdır. Çünkü dünya insan zihnine daha yakın olan bir şekle dönüşür. Peirce'e göre insan zihninin yapısıyla gelişen kainat arasındaki ilişki sağlam bir zemindir. Bu ilişki başarılı inanç veya alışkanlıklarda tezahür eder ve organizmayı veya beni daima başarılı kılar. O, "The Order of Nature" adlı makalesinde zihni faaliyetin mahiyeti hakkında agnostik olduğunu ortaya koyar. Bu makale okuyucuları onun düşüncesi hakkında şüphelere sevk edebilir. Peirce, kainatın bir şans demeti olduğunu onaylar. Peirce'e göre şansın dünyası aktüel dünyadır. Aktüel dünya şans potpurisidir.

Peirce, düzen ile akli evrimsel bir bağlamda birleştirir. Akıl yürütme süreçleri tecrübenin en temel boyutlarıdır. Peirce, Kant'ın yaptığı gibi uzay ve zamanı sezginin apriori düzenleri olarak görmez. Aksine uzay ve zaman duygumuz, evrimin biyolojik ürünüdür. Berkeley düşüncesini hatırlatan Peirce, uzayın üçüncü boyutuna dair farkındalığımızın bilinçsiz bir çıkarıma dayandığını söyler. Ona göre derin algılama, evrimsel sürecin geçmiş maddi duyumlardan mantikî çıkarımlar serisi inşa etmemizi mümkün kılar. Bu delilin psikolojik görünümü, gözün retina tabakasının yapısıyla da alakalıdır. Belli sinir noktaları, gözün üç boyutlu uzaya doğru hareket ettiğini gösterir. Sonuçta üç boyutlu uzay tecrübemiz, doğal seçimin genişletilmiş sürecinde sonuçlanır. Peirce insanlar ile hayvanlar arasındaki bir benzeşmeyi ortaya koyar. Peirce'ün evrimsel perspektifinde uzay ve zamanın maddi şartlarına vurgu vardır. Peirce çıkarımın insan kategorisini alır ve onu bilinçsiz süreçlere yerleştirir. O "Deduction, Induction and Hypothesis" adlı makalesinde tümevarımsal analizlerinin ötesine geçer ve listesine yeni bir akıl yürütme ekler. Peirce'e göre akıl yürütmenin bu üçüncü tipi gözlem olayını keşfedilmemiş bölgelerin ötesine götürür. Bu ü-

çüncü tip akıl yürütmeye o, hipotez, daha sonra çıkarım* (abduction) veya indirgeme adını verir.⁵¹ Ona göre tüm bilimsel fikirler, çıkarım ile oluşur. Çıkarım, olguları araştırma ve onları açıklamak için geliştirilen teoriyi içerir.⁵² Peirce'e göre çıkarım, yeni fikirler geliştirmenin yegane mantikî sürecidir. Bu süreç, şu şekilde ifade edilebilir:

Bu çantadaki tüm fasulyeler beyazdır.
Bu fasulyeler beyazdır.
O halde, bu fasulyeler çantadandır.

Çıkarım, yeni bilginin kazanıldığı ancak bu bilginin garanti olmadığı diğer bir açıklama yöntemidir. Bununla beraber çıkarım yöntemi, gözlenmeyen şeyleri ve gözlenen şeyin nedeni olan süreci öğrenmenin yegane aletidir. Tümdengelim ve tümevarımsal çıkarımdan farklı olan hipotez, rasgele örneklerden objeler sınıfına dair bir sonuca varır. Hipotetik çıkarımın kuralı, tümevarımsal sonuçtan daha güvenli bir statüye sahiptir. Tümevarımsal çıkarımlar benzer durumlar arasında hareket eder. Peirce'a göre çıkarım olmadan tümevarım kör bir yöntemdir, tümevarım olmadan çıkarım ise boştur. Dolayısıyla hipotezler veya çıkarımlar gözlemlenenlerden yola çıkarlar ve gözlemlenenlerin oluşmasına dair açıklamalarda bulunurlar. Bu açıklamalar bir kural ortaya koyar. Bu kurallar önceki örneklerin ürünleri olabilir.

Peirce'ün epistemolojisinde hipotetik akıl yürütme, tümevarımsal akıl yürütmeden daha geniş ve daha etkilidir. Peirce'ün daha önce de ortaya koyduğu gibi, tümevarımsal akıl yürütme benzer olgulardan benzer olgulara hareket eder. Bu durum, açıklamada bir gelişme ortaya koymaz. Oysa hipotetik çıkarım objenin farklı durumları hakkında açıklamalar üretir. Çünkü hipotetik akıl yürütme özel bir orijine sahiptir ve araştırmada kendi geçerliliğine sahiptir. Peirce'e göre akıl yürütmenin sonucu boyutu, ilahi olan ile varoluşsal karşılaşmanın imkanını ortaya çıkartır.

Peirce'ün epistemolojisini ortaya koyarken pek çok sorunun cevapsız kaldığı ve aynı şekilde pek çok uzantının boşlukta kaldığının farkındayız. Sınırlı bir yazı çerçevesinde ve Peirce'ün düşüncelerini anlama yolunda ilerleyen biri için bunların makul karşılanacağını zannediyorum. Fakat, buna rağmen ortaya konulan düşüncelerde Peirce'ün epistemolojine dair derin vukufiyetlerin çıkartılabileceği görülebilir. Görüldüğü gibi, Peirce'ün epistemolojisi belli ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkelere

* Peirce'ün "abduction" adını verdiği argüman, açıklayıcı hipotezlerin gözlem ve bilgi temelinde şekilleneceği ve değerlendirileceği bir akıl yürütmedir. Bunu çıkarımsal akıl yürütme olarak adlandırmak istiyoruz. Peirce'e göre, çıkarımsal akıl yürütme, sembolik mantık değil, eleştirel durumdur; Popperci yanlışlamacılık değil, hipotezlerin üretimi; acele yargı değil, uygun sınıflamadır. Aristoteles, Organon`unda çıkarımsal akıl yürütmeyi dönük kıyas olarak tanıtır. Bkz. Organon III, Aristoteles, çev. H. Ragıp Atademir, M.E.B., 1989, s. 185-186.

⁵¹ *EP I*, s. 188.

⁵² William H. Davis, s.45.

ilki, pragmatizm tezi ya da kesin ve geçerli bir inanca ulaşmanın en makul yolunun bilimsel metot oluşu; ikincisi, bilimsel metodun, güzel bir biçimde işleyen alışkanlıklar, yani inançlar ve belirsiz beklentilerin getirdiği çöküntü, yani şüpheler tarafından desteklenen kendi kendini düzenleyen sosyal ve toplumsal bir süreç olduğu ve dolayısıyla bilimsel metodun tek amacının inancın yerleştirilmesi olduğu; üçüncüsü ise, bizden bağımsız bir gerçeklik karşısında bilimsel metot ile elde edilen bilginin bile yanlışlanabileceği tezi ve nihayetinde uzun vadede araştırmacılar topluluğu vasıtasıyla mutlak doğruya varacağımız iddiasıdır.

Peki, Peirce'ün epistemolojisinin orijinal yönü nedir? Peirce'ün epistemolojisinin orijinalliği; kartezyen düşüncenin bilgiye temel bulma kaygılarına ve Descartes'in ismiyle anılan ve felsefe tarihinde Platon'dan beri zihin-beden problemi olarak da ifade edilen düalizmin dilemmasına ve aynı zamanda evrimin dilemmasına karşı olmasında yatar. Peirce, kartezyen düşüncenin bilgiye temel bulma iddiaları konusunda, evrensel şüphe ve apriori ilkelerin bilgiye sağlam bir temel olamayacağını ileri sürer. Düalizmin problemini ise, kategoriler anlayışı ile çözmeye çalışır. Ona göre evrimin dilemması, bizi doğrudan epistemolojik problemlerle karşılaştırır. Sözgelimi, bu epistemolojik problemlerden biri, gerçekliğin yapısal olarak daimi değişimin konusu olmasıdır Peirce, yanlışlanabilirlik ve mutlak doğruluğun uzun vadede araştırmacılar topluluğu tarafından elde edilebileceği görüşü ile evrimsel epistemolojinin imkanı sorununu ortaya atan ilk filozof olarak R. Carnap ve Karl Popper'ü önceler.